

**“ÂYETLER VE SÛRELER ARASINDAKİ TENÂSÛB” ile
“SÛRELERİN TERTİBİNİN TEVKİFİLİĞİ”NİN
KUR’ÂN’IN “METİN İÇİ BAĞLAM”I AÇISINDAN ÖNEMİ
Ali Galip GEZGİN***

Öz

Kur’ân-ı Kerîm, günümüze kadar nâzil olduğu şekliyle korunarak gelmiş son İlahî Vahiy’dir. O’nun âyet ve sûrelerinin arasında, mâhiyeti gereği gibi açıklanamayan, eşsiz bir tenâsüb ve tenâsuk vardır. Âyet ve sûreler arasındaki bu tenâsüb ve insicâm rastgele değil, İlahî Vahiy vasıtasıyladır. Kur’ân’ın âyetleri gibi sûrelerinin tertîbî de tevkîfidir.

Bu özellikleriyle, tamamen İlahî Vahiy oluşunda hiçbir kuşkuyla yer olmayan Kur’ân’ın, doğru anlaşılması için, sadece “*metin dışı bağlamı*”na bakarak yorumlamak, bazen âyetlerin yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilir. Bunun için “*metin dışı bağlam*” ile birlikte özellikle “*metin içi bağlam*”a da dikkat etmek gerekir. Kur’ân’ın metin içi bağlamının, doğru veriler sunması, onun âyet ve sûreleri arasındaki harika uyumuyla ve özellikle sûrelerinin tevkîfi oluşuyla doğrudan ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân-ı Kerîm, Tenâsub, Tertîb, Tevkîflik, Metin İçi Bağlam

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsîr Anabilim Dalı
Öğretim Üyesi, aligezgin@sdu.edu.tr

**THE IMPORTANCE FROM THE VIEWPOINT OF THE
COTEXT OF THE QUR'ÂN OF "THE CORRELATION BETWEEN
VERSES AND SURAHS" WITH "DIVINE AUTHORITY OF
ARRANGEMENT OF SURAHS"**

Abstract

The Holy Qur'ân is the last divine revelation that has been preserved as downloaded to our today. There is an unique inner harmony and correlation that as required unexplained, between Its verses and surahs. Between verses and surahs have this correlation and harmony is not random but through divine authority. The arrangement of surahs of the Qur'ân is through divine authority (that is tawqîf) as Its verses.

With these characteristics, The Holy Qur'ân is that no doubt at completely in divine revelation, for Its true understanding; sometimes, to interpret only take into account Its context that may cause misunderstandings of the verses. For this, with "context" it is also necessary to pay particular attention to the "cotext". Presentation of the Qur'anic cotext to provide accurate data it is directly related to the wonderful harmony between her verses and surahs and especially Its surahs have been divine authority.

Key Words: The Holy Qur'ân, Correlation, Arrangement, Divine Authority/Tawqîf, Cotext,

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, Allâh Celle Celâluh tarafından, Cibrîl Aleyhisselâm vasıtasıyla, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'e münecemen¹, tedrîcen inzâl buyurulan, Mushaflarda

¹ Kur'ân'ın peyderpey(parça parça) inmesi, Arap dilinde "تنجيم القرآن" terimiyle ifade edilir. "تنجيم القرآن" ise kadîm sözlüklerde "نَجْم" fiilinin masdarı olup "نجم المال أو أنجمه" demek "malı taksit taksit ödedi" anlamındadır. Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö. 370/980), *Tehzîbu'l-Luğa* (I-XV), (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 'Alî Muhammed Becâvî), Dâru'l-Misriyye, Kâhire trz., c. XI, s. 127, 128; Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd (ö. 393/1002), *es-Sihâh, Tâcu'l-Luğa ve Sihahu'l-'Arabîyye* (I-VI), (Tahk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr), Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 3. Baskı, Beyrut 1404/1984, c.V, s. 2039; İbn Fâris, Ahmed b. Zekeriyâ (ö.395/1004), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga* (I-VI), (Tahk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, yy. 1399/1979, c.V, s.396, 397; İbn Manzûr, Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukerrim (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab* (I-XV), Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1410/1990, c. XII, ss. 568-571; İstilahta "تنجيم القرآن" "Kur'ân'ın Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'e bir defada, toplu olarak değil de, peyderpey, parça parça inmesini ifade eder." Kur'ân'ın münecemen indirilmesi ve bunun hikmetlerine dair geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Şâme Makdisî, Şihâbuddîn 'Abdurrahmân b. İsmâ'il b. İbrâhîm (ö.665/1266), *el-Murşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (Tahk. Velîd Musâid Tabatabâî), Mektebetu'l-İmâmi'z-Zehabî, Kuveyt 1414/1993, s.118, 131; Zerkeşî, Bedru'd-dîn Muhammed b. 'Abdillâh (ö.794/1391), *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (I-IV), (Tahk. Yûsuf 'Abdurrahmân Maraşlı, Şeyh Cemâl Hamdi Zehebî, Şeyh İbrâhîm 'Abdullâh Kurdî), Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut 1410/ 1994, c. I, s.324, 325; Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Kemâl (ö.911/1505), *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân* (I-II), Dâru İbn Kesîr

yazılan, tevâtüren nakledilen, tilâvetiyle te‘abbüd edilen mu‘ciz ve mûciz son İlâhî Vahiy’in adıdır.² Kur’ân-ı Kerîm’in böyle tanımlanması, usûl âlimleri, fukaha ve Arap filologları arasında ittifak edilen bir husustur.³ İndirilişinden günümüze kadar İlâhî⁴ ve beşerî koruma(yazı-hıfz)⁵ ile eksiksiz bir şekilde bize ulaşan son İlâhî Vahiy’in, hem âyetleri hem de sûreleri arasında -insan olarak sırrına ve mâhiyetine vâkıf olamadığımız- eşsiz bir uyum, tenâsüb ve insicâm söz konusudur. Bizzat Allâh’ın indirdiği ve koruyacağını vadettiği Kur’ân’ın tertîbi, O’nun iradesi doğrultusundadır. Dolayısıyla, Allâh’ın irâdesi dışında tertîb edilen bir Kitâb değildir. Bilhassa sûrelerinin tertîbî de tevkiîfidir. Bütün bu hususlar, âyet ve sûreler arasındaki münâsebet konusunun temelinde yatan gerçeğe, bir ölçüde açıklık getirmektedir. Zîrâ hem âyetlerin hem de sûrelerin tertîbinde İlâhî iradenin rolü bulunduğu îman edilirse, her kelimesi hatta her harfi Allâh kelâmı olduğu husûsunda en küçük bir şek, şüphe, zann, tereddüt edilmeyen Kur’ân’ın âyet ve sûreleri arasında bir tenâsübün varlığı da kendiliğinden ortaya çıkar.⁶ Çünkü Kur’ân’da hiçbir ihtilaf ve tenâkuz yoktur.⁷ O, kesin gerçeğin ta kendisidir.⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in nazm ve tertîbindeki âhenk; âyetleri ve sûreleri arasındaki tenâsüb ve insicâm, lâfız ve ma’nâ bütünlüğü, içerisinde verilen mesajlarındaki tutarlılık hiçbir beşer kelâmında yoktur. Zîrâ Kur’ân metni, ne şiirdir ve ne de nesirdir. Dünyada yazılı hiçbir edebî esere benzemez. İçerik itibariyle, ihtiva ettiği konular; insanı hayrete düşüren ve bir benzerinin dahi yapılmasından âciz bırakıldığı bir mahiyettedir. Kur’ân’ın gayb haberlerini içermesi, ölüm ötesi âlem hakkında mukni‘ cevaplar vermesi, nazmı, belâğati, ruhlara derinlikli te’sîri vb. unsurlardan teşekkül etmesi, O’nun “mu‘ciz/âciz bırakan” ve

ve Dâru’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye, 2. Baskı, Dımaşk 1414/1993, c. I, ss.133-138; Zerkânî, Muhammed Abdulâzîm (ö.1367/1948), *Menâhilu’l-‘İrfân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân* (I-II), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1409/ 1988, c. I, ss. 54-63; Subhi Salih, *Mebâhis fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-‘İlm li’l-Melâ’în, 17. Baskı, Beyrut 1988, ss. 49-62; Güngör, Mevlüt, “Kur’ân’ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler”, *Diyanet Dergisi*, (Temmuz, Ağustos, Eylül), Ankara 1988, c. XXIV, Sayı: 3, ss. 3-23.

² Kur’ân-ı Kerîm’in bu tanımına benzer tanımlarının geçtiği bazı yerler için bkz. Zerkânî, *Menâhil*, c. I, s. 21; Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 21.

³ Subhi Salih, *Mebâhis*, s. 21.

⁴ Hicr 15/9 [إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ] /Şüphesiz o Zikr’i (Kur’ân’ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz].

⁵ Kur’ân-ı Kerîm’in korunmuşluğu hakkında, ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Elik, Hasan, *Kur’ân’ın Korunmuşluğu Üzerine*, MÜİFVY No: 150, İstanbul 1998, ss. 11-204.

⁶ Demirci, Sabri, “Kur’ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahrüddîn Râzî’nin Tefsîri Mefâtîhu’l-Gayb Örneği)”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 62 (Bahar 2015), s.153.

⁷ [أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ] الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا] Nisâ 4/82.

⁸ [وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْبَقِيَّةِ] Hâkka 69/51. [ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ] Bakara 2/2.

“*mûciz/az sözle çok ma'nâ ifade eden*” oluşunun en önemli göstergeleridir.

Allâh Te'âlâ'nın âyetleri göndermesinden, insanın bu âyetler karşısındaki inanma veya inanmama davranışına kadar, kısaca Kur'ân'ın başından sonuna kadar her âyet, her lafız, birbirini tutan insicamlı bir kavram sistemi meydana getirmektedir. Bu sistemde bulunanlar, öyle birbiriyle uyumlu, sıkı bir bağ vücuda getirirler ki, sistemdeki bütün kelimeler, sistemin diğer öğeleriyle özel bir münasebet kurmaktadır. Her kelime, mutlaka sistemdeki diğer kelimelerin az çok rengini taşımaktadır ve asla rastgele, tesâdüfî değil; Kur'ân içindeki yerlerine özenli ve sistematik bir şekilde İlâhî Vahiy'in belirlediği şekilde yerleştirilmişlerdir.⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılabilmesi için, metin içi ilişkiler ağının ilk adımı, *âyet içi bütünlüktür*. Âyetlerdeki kelimeler, cümlenin bir unsuru olarak âyetlerin içindeki bu bütünlüğün bir parçasıdır. Bazen bir kelime, münferid anlamından başka bir anlama gelebilmektedir. Meşhur ve sürekli bilinen ma'nâsından başka özel bir ma'nâda kullanılabilir. Dolayısıyla, Kur'ân'ı yanlış anlamamak adına, âyetlerde geçen kelimelerin hakikî anlamlarını bulabilmek için, geçtikleri âyetlerdeki söz diziminin mutlaka dikkate alınması son derece önemlidir. Âyet içi bütünlükten sonra ikinci unsur ise “*âyetler ve sûreler arası münâsebet*” olgusudur. Bağlamsal bir unsur olan âyetler arası münâsebetten ne anlaşılması gerektiği ve bundan; “*anlama*”da nasıl ve ne ölçüde faydalanılabileceği gibi hususlara her açıdan mukni' cevaplar verilmelidir.¹⁰ Kelimenin geçtiği siyâk/bağlam bilinmelidir ki, anlamı tesbit edilebilsin.¹¹ Aynı şekilde Rickman; ifadelerin siyâk/bağlam içinde anlaşılması gerektiğini belirtmekte, dolayısıyla herhangi bir *kelimenin cümle içinde; bir cümlenin paragraf içinde, bir paragrafın ise kitabın bütünlüğü içinde, nihâyet kitabın da kendi edebî ekolü içinde değerlendirilerek* anlaşılabilirliğini söylemektedir.¹²

Kur'ân'ın okunması sırasında, her şeyden önce, ahlâkî ve i'tikâdî amaçlara bağlı bir şekilde “*bütünlük ve ayrışmazlık*” gözetilmelidir. Nazm bütünlüğünün mayası olan *Aşkîlık* ile târîhî ve beşerî kimildanışların temas anıları ve kesişme ritimleri sürekli vurgulanmalı,

⁹ Izutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allâh ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trz., s. 175, 176.

¹⁰ Tiyek, Fatih, *Kur'ân'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meâllerdeki Bağlamsal Sorunlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, s.103, 104.

¹¹ Lyons, John, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, (Çev. Ahmet Kocaman), TDKY, Ankara 1983, s. 367.

¹² Rickman, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (Çev. Mehmet Dağ), AÜB, Ankara 1992, s. 58.

böylece “bütüncül gerçeklik” kavranmaya çalışılmalıdır.¹³ Kur’ân ile hemhal olmak isteyen bir kimse ‘Abdullâh b. Mes’ûd’un (ö. 32/652-53); “فَلْيَتُورِ الْقُرْآنَ / مَنْ أَرَادَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ فَلْيَتُورِ الْقُرْآنَ”¹⁴ dediği gibi, baştan sona Kur’ân-ı Kerîm derinliğine tetkik edilmelidir. Yalnız bir âyete bakarak Kur’ân’ın hepsine yönelik hüküm verilmemelidir. Zira kusursuz bir çözüme, ilk bakışta birbirinden ayrıymış gibi duran tek tek lafzî unsurlar bazında değil ama hâkim bütünlük içinde teşekkül eden “iç ilişki ve uyum/tenâsüb/tenâsuk¹⁵” gözetilerek ulaşılabilir. Kur’ân ebedîliği ve evrenselliği çerçevesinde tefsîr ve te’vîl edilirken, onun model çözümlerine sürekli hayat kabiliyeti kazandıran ve onları hep güncelleştiren “*en ulvî gaye*”; Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz tarafından izhar edilen büyük amaç, İlâhî irâde, sezilir ve insanlığa ulaştırılır. İşte bunun en vazgeçilmez yöntemini ise, yerel bakış ve çözümlerin ötesinde, Kur’ân’ın *ayrıştırılamaz bütünlüğü* içinde

¹³ Kılıç, Sadık, “Tefsîrin Güncelliği Kur’ân’ı Diri Bir Okuyuştur”, *Tefsîrin Dünü ve Bugünü Sempozyumu* (22-23 Ekim 1992), OMÜİF-Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı, Samsun 1992, s. 40, 41.

¹⁴ Bu rivayetin, yukarıda metnini verdiğimiz şekliyle geçtiği yer için bkz. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn* (I-IV), Matba’atu Mustafa Bâbî Halebî, Mısır 1358/1939, c. I, s. 290. Bahse konu rivayetin “من أراد علم الأولين والآخرين فلْيَتُورِ الْقُرْآنَ” ve “فَلْيَتُورِ الْقُرْآنَ” şekillerinde geçtiği yerler için ayrıca bkz. Taberânî, Suleyman b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mu‘cemu’l-Kebîr* (I-IX) (Tahk. Hamdî ‘Abdulmecîd Selefi), Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire trz., c. IX, s.146’da 8864, 8865, 8866 numaralı rivayetler; Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, s.100, c. II, s.87, 290. Zerkeşi’nin *Burhân*’ını tahkik edenler, düştükleri dipnotta, yukarıda Arapça metnini verdiğimiz; ‘Abdullâh b. Mes’ûd’un sözünde geçen “فَلْيَتُورِ الْقُرْآنَ” ibâresini, İbnu’l-Esîr’in “*en-Nihâye*”sinden naklen şöyle açıklamaktadırlar: “أى لينتقِرَ ويفكر في معانيه وتفسيره وقرائته: “*Yani O’nun (Kur’ân’ın) ma’nâları üzerinde derinlemesine düşünmek ve incelemek, onu tefsîr etmek ve kırâat/okumak için*”. İbnu’l-Esîr, Muhammed Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadis* (I-VI), (Tahk. Tahir Ahmed Zâvî, Mahmûd Muhammed Tanâhî), Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, 1. Baskı, Kâhire 1383/1963, c. I, s. 229. Bu bilgi için ayrıca bkz. krş. Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I’de s. 100’de 4 numaralı dipnot ve c. II, s. 87’de 2 numaralı dipnot.

¹⁵ “تناسق/Ne-Se-Ka” kökünün bir türevi olan “تناسق/tenâsuk”, “bir şeyi uygun bir düzen ve nizama koyma, düzenleme, tanzim, dışlerin belli bir sıra halinde dizilmesi, seci’li, kâfiyeli bir şekilde konuşma” anlamına gelmektedir. Bilgi için bkz. Ferâhidî, Ebû ‘Abdirrahmân Halîl b. Ahmed (ö.175/791), *Kitâbu’l-‘Ayn* (I-VIII), (Tahk. Mehdî Mahzûmî-İbrâhîm Samra’î), Muessesetu’l-‘Âlemî li’l-Matbû‘ât, Beyrut 1998/1408, c. V, s. 81; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, c. VIII, s. 411, 412; Cevherî, *es-Sihâh*, c. IV, s. 1558; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luġa*, c. VI, s. 420; “تناسق/tenâsuk” kelimesi, İngilizcede “*uniformity, order, symmetry, harmony, coordination, regularity*” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bilgi için bkz. Wehr Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by. J. Milton Cowan), Third Edition, Spoken Language Service, Inc., Ithaca, New York 1976, s. 962; Ba’lebekkî, Rûhî, Ba’lebekkî, Munîr, *el-Mevridu’l-Vasît, Kâmûsu ‘Arabî-İngilizî, Kâmûsu İngilizî-Arabî*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut trz., s. 233.

aramak lâzımdır.¹⁶ Dolayısıyla, “bir âyetin derin anlamını bulmak ve onun ebedî değerini araştırmak, ancak o âyeti Kur’ânî Vahiy’in bütünlüğü içindeki yerine oturtmakla mümkündür.”¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’i dikkatli okuyan, âyetleri üzerinde derinlemesine tefekkür eden her mü’minin de tesbit edebileceği üzere, özellikle “*tilâvet tertîbi*”ne göre okunduğunda bu insicâm ve tenâsuk belîğ bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Böylece Kur’ân, indiriliş gayesine uygun bir şekilde anlaşılabilir. Zira Kur’ân’ı, nüzûl tertîbine göre değil, tilâvet tertîbine göre Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz bilhassa “*Arzâ-i Âhire*”¹⁸de Cibrîl Aleyhisselâm’a okumuştur. Aynı şekilde, sahâbîler de, Rasûl-i Ekrem Efendimiz’den öğrendikleri şekilde ezberlemişler, günümüze kadar hiç kimse bu tertîbin dışına çıkmamış, buna itiraz eden de olmamış, nesilden nesile nakledilip, fiilî mütevâtir şeklinde günümüze kadar korunarak gelmiştir.

Hakikat bu olmasına rağmen, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kur’ân’ın bu eşsiz i’câzı ve nazmına lâyık bir şekilde önem ve değer, gereği gibi verildiğini söylemek zordur. Gerçi Kur’ân âyetleri ve

¹⁶ Kılıç, S., “Tefsîrin Güncelliği”, s. 40, 41.

¹⁷ Garaudy, Roger, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, (Çev. Cemal Aydın), Pınar Yayınları, İstanbul 1990, s.69.

¹⁸ “*Arzâ-i Âhire/Son Sunuş/Son Karşılaştırma*”: Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’in, âhirete irtihal etmeden önceki son Ramazan Ayı’nda, Cibrîl Aleyhisselâm’a, Zeyd b. Sâbit Radyallâhu Anh’ın da hazır bulunduğu bir mecliste Kur’ân-ı Kerîm’i; Fâtihâ Süresi’nden, Nâs süresine kadar bugün okumakta olduğumuz tilâvet tertîbine göre, *iki kere* okumasıdır. Hz. Peygamber; ömrünün sonuncu Ramazan’ına rastlayan ay için; “*Cibrîl bana (bir tedbir olarak) bütün Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sonra iki defa tilâvet ettirdi ki ben bundan, kısa bir zaman içinde vefat edeceğimi anladım.*” buyurmuştur. Bkz. krş. Buhârî, Kitâbu Fedâilî’l-Kur’ân 7 (c. VI, s. 101); Muslim, Kitâbu Fedâilî’s-Sahâbe 44 (c. II, s.1905, 98 ve 99 numaralı rivayetler); Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, s. 325. Arzâ-i Âhire, Kur’ân-ı Kerîm’in nihâî şeklini alması açısından son derece önemli bir olaydır. Bu arzânın önemi hakkında Ebû ‘Abdirrahmân Sulemî şöyle demektedir: “*Ebû Bekr, Ömer, Osmân, Zeyd b. Sâbit, muhâcir ve ensârın kırâati ayıdır. Bunlar, umumun kırâatini okuyorlardı. Bu kırâat de Rasûlullâh’ın vefât ettiği sene Cibrîl’e iki defa arz ettiği kırâattir. Bu arzâ-i âhireye Zeyd b. Sâbit de katılmıştır. Zeyd b. Sâbit, vefâtına kadar insanlara bu kırâati okuttu. Ebû Bekr, Kur’ân’ı cem’inde, Osmân da Mushafların istinsâhında bu kırâati esas almışlardır.*” Bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, s. 331. “*Arzâ-i Âhire*”ye dâir rivayetler ve ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Buhârî, Kitâbu Fedâilî’l-Kur’ân 7 (c. VI, s. 101, 102.); Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, s. 235; Hamîdullâh, Muhammed, *İslâm Peygamberi (I-II)*, (Çev. Salih Tuğ), Gözden Geçirilmiş ve Yeni İlâvelerle 5. Baskı, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1414/1993, c. II, s. 698; Aynı müellif, *Kur’ân Târihi*, DİBY, İlmî Eserler 51, Ankara 1991, s.50, 59; Demirci, Muhsin, *Kur’ân Târihi*, MÜİFVY Nu. 141, İstanbul 1997, ss. 137-142; Aynı müellif, *Vahiy Gerçeği*, MÜİFY Nu.118, İstanbul 1996, ss. 229-234; Ersöz, İsmet, *Kur’ân Târihi, Kur’ân-ı Kerîm’in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, Ravza Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 52; Çetin, Abdurrahman, *Kur’ân-ı Kerîm’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 157, 198.

sûrelerinin arasında böyle bir tenâsübü, uyumu tesbit etmenin öyle kolay bir şey olmadığını, bu insicâm ve tenâsuku tesbit edebilmek amacıyla Kur’ân’a uymayan te’villerle zorlama yorumlar yapıldığını, bu işle uğraşanların boş yere zaman harcadıklarını söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁹ Hâlbuki ihmal edilen bu alan, hâlâ üzerinde ciddî bir şekilde durulmayı beklemektedir. Zîra Kur’ân, indirildiği asırda bir edebiyat ve belâğat şaheseri olması sebebiyle, o asrın ünlü şâirlerini susturmuş, onların bir daha şiir yazmaya cesaret edememelerini sağlamıştır.²⁰ Yine Kur’ân’da geçen; “وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ / عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَأَوُوهَ إِلَيْكَ وَجَاعَلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ *Mûsâ’nın annesine, ‘Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil’e) bırak, korkma, üzülme! Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız’ diye ilham ettik.*”²¹ âyeti hakkında, İbnu’l-‘Arabî (ö. 543/1148); “Fesâhat yönünden Kur’ân’ın en büyük âyetidir, çünkü bu âyette, iki emir, iki nehiy, iki haber ve iki müjde vardır.”²² demiştir. Âyetteki “Musâ Aleyhisselâm’ın annesine ilham ettik.”, “korktuğun zaman” ifadeleri iki haber; “Çocuğu emzir”, “onu suya bırak.” iki emir; “korkma, üzülme!” iki nehiy; “onu sana döndüreceğiz ve peygamber yapacağız” ifadeleri ise, iki müjdedir. Şâir Asma’î (ö. 216/831) bir câriyenin edebî bir sözünü işitince, ona “Allâh çanını alsın! Ne kadar da fahihsin?” demesi üzerine, cariyeye; “Allâh’ın ‘أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ...’ âyetinden sonra bu da fesâhatten mi sayılır?” diye karşılık verir.²³

Kur’ân-ı Kerîm’in hem âyetleri hem de sûreleri arasında, insanı hayrette bırakan bu eşsiz münâsebet hakkında Fahrüddîn Râzî (ö.606/1209), şu hususları dile getirmektedir:

“Bir kimse bu sûrenin (Bakara) nazmı, yani kelâmın dizilmesindeki letâif/incelikler ve tertibinin eşsizliği konusunda te’emmül ederse/derinlemesine düşünürse, Kur’ân-ı Kerîm’in lafızlarının fesâhati ve anlamlarının değeri açısından mu’ciz olduğu gibi, tertibi ve âyetlerinin nazmı/dizilmesi yönünden de bir mû’cize olduğunu anlar.

¹⁹ Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bu âlimlerin görüşleri ve konuyla ilgili tartışmalar hakkında bilgi verilecektir.

²⁰ Meselâ Câhiliyye şâirlerinden ve Hicretin 9. Yılında (631) Müslüman olan Lebîd b. Rebî’a (ö. Mîladdan sonra 661), Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinin nüzulünden sonra; “Artık bundan sonra bana şiir yazmak düşmez” demiştir. Bkz. İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim Dîneverî (ö. 276/889), *eş-Şi’r ve’s-Şu’arâ*, (Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru’l-Me’ârif, Kahire 1377/1958, c. I, s. 275, 276.

²¹ Kasas 28/7.

²² Suyûfî, *el-İtkân*, c. II, s. 813.

²³ Kâdî İyâd, Ebu’l-Fadl ‘İyâd b. Mûsâ b. ‘İyâd Yahsûbî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ bi Ta’rifî Hukûki’l-Mustafâ*, (Tahk. Muhammed ‘Alî Becâvî), Dâru’l-Kutubi’l-‘Arabî, Beyrut 1404/1984, s. 366.

Üslûbu nedeniyle Kur'ân'ın mu'cizliğini söyleyenlerin de amacı bu olsa gerektir. Ne var ki müfessirlerin çoğu bahse konu hususun farkına varmamışlar, böylesine inceliklere vâkıf olamamışlardır. Bu hususta gerçek durum şâirin dediği gibidir:

وَالنَّجْمُ تَسْتَصِغِرُ الْأَبْصَارُ رُؤْيَتَهُ - وَالذَّنْبُ لِلطَّرْفِ لَا لِلنَّجْمِ فِي الصَّغْرِ

Yıldız ki, gözler onu küçük görür. Küçüklükteki günah yıldızın değil, gözündür.²⁴

Müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır ise Kur'ân nazımının sınırlı bir ölçüye sığdırılmayacağını belirtmektedir. Elmalılı'ya göre, Kur'ân'daki tenâsuk, tenâsüb ve insicâm, yaratılışın, akıcı, sınırsız çeşitliliğinden doğan bir uyumun ifadesidir. Onun "*fâsılları*"²⁵nda, hiçbir tekellüf/zorlama hatası yoktur. Dolayısıyla Kur'ân'ın nazmı, vezinli ve nesir sözlerin her ikisinin anlatım üstünlüklerini fazlasıyla ihtiva etmektedir. Bu kapsamlılık onun i'câz yönlerinden birini teşkil etmiştir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın *fâsılları* *tevkîfidir*. Yani Hz. Rasûl-i Zîşân Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz, Cibrîl Aleyhisselâm'dan nasıl öğrenip Ashâbî'na (Radıyallâhu Anhum) öğrettiyse o şekilde günümüze kadar gelmiştir. *Akıl ile ta'yîn edilemez*. Çünkü âyet başına varmadan da âhenk ifade eden bazı harflere rastlanır. Sözlerimizde kullandığımız kelimeler, ma'nâların geçici bir kisvesidir. Ma'nâlar ve kelimeler arasındaki ilgi, vücûdun elbisesiyle olan alâkası gibidir. Bundan dolayı birbirinden ayrılmaları mümkündür ve çoğunlukla o vücûdu, daha güzel veya daha denk bir elbise ile donatmak mümkün olur. Birçok defa yapmacık süslerle biz bu vücûdun yaratılıştan var olan güzelliğini bozabiliriz. Kelâmullâh'ta ise kelimeler ma'nâ üzerinde bir güzelin yüzünün, *gülgünü/gül renkli teni* gibi mazmûnun yapısal dokusuyla,

²⁴ Fahrüddîn Râzî, Muhammed b. 'Umer Huseyn (ö. 606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, (I-XXXII+Fihrist), Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1401/1981, c. VII, s.139; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 977. (Suyûtî, yukarıdaki beyitte geçen "رؤيته/Ru'yetehü" kelimesinin yerine "صورته/Sûratehü" kelimesini kullanmıştır.)

²⁵ "الفاصلة/Fâsıla": Arapça "ف-ص-ل/fa-sa-le" kökünden türeyen ve çoğulu "الفواصل/fevâsıl" olan kelime, sözlükte; "ara, aralık, ayıran şey, bölme" gibi anlamlardadır. Bir âyetin bittiği ve diğer âyetin başladığı noktaya "fâsıla" denir. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. XI, s. 521, 522. Şiirde kâfiye, nesirde *seci* gibi Kur'ân'ın sûrelerinde de "fâsıla" diye isim verilen bir veya birkaç harf vardır ki, her âyetin diğerlerinden ayrılması bu fâsıla ile olur. Türkçede buna "durak" denilir. Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'in Kur'ân-ı Kerîm'i okurken her defasında aynı kelime üzerinde durduğu biliniyorsa, o kelimenin fâsıla olduğuna hükmedilir. Elmalılı, M. Hamdi Yazır (ö.1361/1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili* (I-IX), Eser Neşriyat, Haznedar Ofset, İstanbul 1979, c. I, s. 12; "Fâsıla" ve Kur'ân'daki fâsıllar hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, ss.149-189; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, ss. 940-966; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risâle, 33. Baskı, Beyrut 1418/1997, s.153-155; Çetin, Abdurrahmân, "Fâsıla", *DİA*, c. XII, s. 209-210.

rûhuyla ezelf bir ilgiyle bağlantılıdır. Daha doğrusu Kelâmullâh da vücud ile rûhun vahdetle tecellî eden bir “*iştibâk-i mahsûsu/özel bir karışımı/örgüsü*” vardır. Buna hayran olan bir Arap şâiri özellikle bunun için şu beyti söylemiştir:

“رَقِّ الرَّجَا حُ وَرَقَّتْ الْخَمْرُ ----- فَتَشَابَهَا وَتَشَاكَلَتِ الْأُمُرُ”

“Kadeh de, şarap da inceldikçe inceldiler, en sonunda ikisi de birbirine benzedi ve işin içinden çıkılmaz oldu.”²⁶

Muhammed ‘Abdullâh Draz da Kur’ân’da bulunan bu eşsiz âhenk ve düzen hakkında kendi tesbitlerini şöyle dile getirmektedir:

“...Bir tablonun güzelliğini görebilmek için, insanın bakışlarını zorunlu olarak ayrı cinsten renklerin bir arada bulunduğu ve hatta bütün ile uyumsuzluk arzettiği küçücük bir noktada toplamaması lâzımdır. Aksine geri çekilerek görüş sahasını genişletmesi ve tabloyu **bir bütün olarak** gözden geçirmesi gerekir. Ancak bu takdirde tabloyu teşkil eden unsurlar arasındaki simetriyi ve terkipteki armoniyi görmesi mümkün olabilir. İşte Kur’ân-ı Kerîm hakkında isabetli bir hüküm verebilmek için de, O’nun her sûresini bu anlayış çerçevesinde değerlendirmek icabeder. (...) Biri Medenî (Bakara), diğer ikisi Mekkî (Hûd ve Yûnus) üç sûreyi incelerken bu kâideyi uygulamaya çalıştık. (...) Aradığımız, aynı sûredeki fikirler arasında belli bir bağlantının mevcut olup olmadığını tesbit etmek idi. Hayretimizi mucib bir şekilde ortaya çıkan netice şu oldu: Bu sûrelerde, bir giriş, bir gelişme ve bir de sonuçtan oluşan belirli ve sınırlı, gerçek bir plan mevcuttur. Sûrenin başında bulunan çok az sayıda âyette, sûrede incelenmek istenen konunun ana hatları bildirilmekte ve arkasından gelişme bölümü öyle düzenli bir tarzda gelmektedir ki, hiçbir kısmı üst üste gelmediği gibi, her parça da bütün içindeki yerini en uygun şekilde ele almaktadır...”²⁷

İşte bu çalışmamızda, -mevcûdiyetine yukarıda kısaca değindiğimiz- âyetler ve sûreler arasındaki “*tenâsuk*” ve “*tenâsüb*”ün temelini teşkil etmesine rağmen, her nedense dikkatlerden kaçan; “*sûrelerin tertîbinin tevkîfliği*” üzerinde de duracağız. Zira âyetlerin tertîbinin tevkîfliğinde olduğu gibi, sûrelerin tertîbinin de, tevkîfliği kabul edilmedikçe, bahse konu tenâsüb ve tenâsuk’un fazla bir öneminin kalmayacağını, dahası Kur’ân’ın “*metin içi bağlamı*”ndan da söz etmenin bir anlamının olamayacağını izah etmeye çalışacağız. Nihayet bilhassa Kur’ân-ı Kerîm’in gereği gibi ve doğru anlaşılabilmesi için, bu eşsiz “*iç*”

²⁶ Elmalılı, a.g.e., c. I, s.13-14. Elmalılı’nın görüşleri sadeleştirilerek ve özetlenerek alınmıştır.

²⁷ Draz, Muhammed ‘Abdullâh, *Kur’ân’a Giriş*, (Çev. Salih Akdemir), Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012, s. 102.

uyum/tenâsüb ve tenâsuk ile “*sûrelerin tertîbinin tevkîliği*”nin, Kelâmullâh’ın “*metin içi bağlamı/cotext*”²⁸ açısından ne anlam ifade ettiği sorusuna cevap vermeye çalışacağız.

Öncelikle Kur’ân ilimleri içinde önemli bir şube olan “التناسب بين السور *et-Tenâsub beyne’l-Âyât ve’s-Suver*” veya en çok bilinen tabiriyle “مناسبات القرآن /*Munâsebâtu’l-Kur’ân*” kavramları hakkında bilgi verelim.

1. “مناسبات القرآن/Munâsebâtu’l-Kur’ân” Nedir?

“*المناسبة/Munâsebet*”²⁹ kelimesi, kadim sözlüklerde ve ‘*Ulûmu’l-Kur’ân*’a dâir klâsik kaynaklarda; “*müşâkele ve mukârabe/birbirine benzerlik ve birbirine yakınlık, birbirine bitişik olma/ittisâl, kıyas ve uyum*”³⁰ anlamlarına gelmekte olup kelimenin kökü “ن-س-ب/*ne-se-be*”dir. Bu kökün bir türevi olan “نسب/*Neseb*”, “*akrabalık ve soy*” anlamlarında kullanılır. “*التناسب/Tenâsüb*”³¹ kelimesi ise, “*tefâ’ul*” bâbından türetilmiş masdar olup, “*birbiriyle nisbeti olmak, iki şey arasında ilişki olmak, akrabalık, yakışmak, lâyük olmak, uyumluluk, uygunluk*”³² anlamlarına gelmektedir. Münâsebet akılla ilgilidir. Akla sunulduğunda, akıl onu tasdik eder.³³

İstilahta “*Munâsebet*”; “*kelimelerin birbiri ardına dizilişindeki hikmeti bildiren; birbirini takip eden kelime ve cümleler veya peş peşe anlatılan olaylar arasındaki ilişkilerden bahseden bir ilimdir.*”³⁴ Suyûtî; “*münâsebet*”i şöyle tanımlamaktadır:

²⁸ “*Metin içi bağlam/Cotext*” hakkında, çalışmamızın ilgili kısmında ayrıca duracağımız için burada aynı bilgileri tekrar etmiyoruz.

²⁹ “*المناسبة/Munâsebet*” kelimesi İngilizcede “*suitability, appropriateness, correlation*” gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Bilgi için bkz. Wehr H., *A Dictionary of Modern Written Arabic*, s. 960; Ba’lebekkî, R., Ba’lebekkî, M., *el-Mevridu’l-Vasît*, s.727.

³⁰ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, c. VII, s.271, 272; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, c. XIII, s. 14; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 224; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, c. VI, s. 423, 424; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. I, ss. 755, 756; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.131; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 977.

³¹ “*التناسب/Tenâsüb*” kelimesi, İngilizcede “*Proportionality, proportionateness, conformity, commensurability, relation, uniformity*” şeklinde ifade edilmektedir. Bilgi için bkz. Wehr H., *a.g.e.*, s. 960. Ba’lebekkî, R., Ba’lebekkî, M., *el-Mevridu’l-Vasît*, s. 233.

³² Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, c. VII, s.271, 272; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, c. XIII, s. 14; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 224; İbn Fâris, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, c. VI, s. 423, 424; İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. I, ss. 755, 756.

³³ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.131; Kara, Necati, *Burhânuddîn İbrâhîm ‘Omer el-Bikâ’î (ö. 885/1480) ve Tefsîrindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1981, s. 210.

³⁴ “*Münâsebet*”in istilahtaki bu ve benzeri tanımları için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.131; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, ss. 977, 988; Bikâ’î, *Burhânu’d-Dîn, Ebi’l-Hasen İbrâhîm b. ‘Umer (ö. 885/1480), Nazmu’d-Durer fî Tenâsubi’l-Âyâti ve’s-Suver (I-XXII)*, Dâru’l-Kutubi’l-İslâmî, Kahire trz., c. I, s. 5, 6; Tehânevî, Muhammed ‘Alî b. ‘Alî b. Muhammed (ö.1158/1745), *Keşşâfu Istilâhatu’l-Funûn (I-IV)*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1998, c. IV, s. 175, 176, 182; Kara, N., *Bikâ’î ve Tefsîrindeki Metodu*, s. 210,

*Âyetlerde ve âyet gibi anlam ifade eden cümleler arasındaki umûm veya husûs, aklî ya da hissî ma’nâ yönünde bir irtibat yahut sebep-müsebbeb, illet, ma’lûl, benzerlikler, tezatlar gibi zihnî bağ kabilinden ilişkililerdir.*³⁵

“*Munâsebâtu’l-Kur’ân*”; “*Kur’ân âyetlerinin tertîbindeki hikmetleri bildiren ilimdir.*”³⁶ “*Munâsebet*”e, “*tenâsüb*”, “*insicâm*”, “*tenâsuk*”, “*irtibat*”, “*âhenk*”, “*uyum*” da denir.³⁷ Âyetler ve sûreler arasındaki bu tenâsüb ve insicâm daha önceki âlimler tarafından da görüldüğü için, özellikle “*Ulûmu’l-Kur’ân*”a dâir eserlerde, konu detaylı bir şekilde incelenmiş hatta “*Munâsebâtu’l-Kur’ân*”a yönelik eserler de kaleme alınmıştır.³⁸

“*Münâsebât*” ve “*tenâsüb*” kelimeleri; âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsîl, umûmîlik-husûsîlik, aklîlik-hissîlik vb. alâka çeşitlerinden biriyle veya sebep-müsebbeb, illet-ma’lûl, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla ma’nâ irtibatını göstermek üzere kullanılmakta olup³⁹ bu husus, önceden de belirttiğimiz gibi, Kur’ân-ı Kerîm’in geçmişten günümüze değin okunan tilâvet tertîbiyle de yakından ilgilidir. Âyetler ve sûreler arasındaki ilişkiler konusu mevcut mushaf tertîbinin tevkîfî olduğu görüşü kabul edilerek ele alınmaktadır. Âyetler ve sûreler arasında sistematik ilişkiler bulunduğunu savunan görüş, Kur’an’ın lafzî gibi tertîbinin de mu’ciz olduğunu göstermeyi hedeflediği için “*munâsebâtu’l-âyât ve’s-suver*”⁴⁰

211; Bilgiz, Musa, *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet-Saîd Havva Örneği*-, Araştırma Yayınları, Ankara 2006, s. 21; Çetin, Mustafa, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İnsicâm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VI, İzmir 1989, s. 509; Yılmaz, Mehmet Faik, “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s.569, 570.

³⁵ Suyûtî, Celâlu’d-dîn, *Mu’teraku’l-Akrân fi’l-câzi’l-Kur’ân* (I-III), (Tahk. Muhammed ‘Alî Becâvî), Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, yy., trz. c. I, s. 57; *el-İtkân*, c. II, s. 977, 978.

³⁶ Bikâ’î, *Nazmu’d-Durer*, c. I, s. 6.

³⁷ Çetin, M., “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, s. 509.

³⁸ Âyetler ve sûreler arasındaki insicâm ve irtibâtı tayin eden bu eserlerden bazıları şunlardır: Müfessir Ebû Hayyân Endelusî (ö.745/1344)’nin hocası olan Ebû Ca’fer Ahmed b. İbrâhîm b. Zubeyr Ğirnâtî (ö.708/1308)’nin “*el-Burhân fi Tenâsubi’s-Suveri’l-Kur’ân*’i”; Burhânuddîn İbrâhîm b. ‘Umer Bikâ’î (ö.885/1480)’nin, “*Nazmu’d-Durer fi Tenâsubi’l-‘Ây ve’s-Suver*”i; Celâluddîn Suyûtî (ö.911/1505)’nin, “*Tenâsuku’d-Durer fi Tenâsubi’s-Suver*”i ile “*Merâsidu’l-Metâli’ fi Tenâsubi’l-Mekâli’ ve’l-Metâli*”i; ‘Abdu’l-Mute’âl Sa’îdî’nin “*en-Nazmu’l-Fenniyyu fi’l-Kur’ân*”ı. Bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Elif Ofset, Ankara 1979, s.207; Kara, N., *Bikâ’î ve Tefsîrindeki Metodu*, ss. 215-221; Turgut, Ali, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, MÜİFVY, Nu: 44, İstanbul 1991, s. 211-212.

³⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.131.

⁴⁰ Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüb ve insicâm hakkında geniş bilgi için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, ss.130-148; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, ss. 976-994; Cerrahoğlu, İ., *Tefsîr Usûlü*, ss. 204-207; Demirci, M., *Tefsîr Usûlü*, ss. 211-214; Çetin, Abdurrahmân, *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Târîhi*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982, ss.276-278;

konusu “*I‘câzu’l-Kur‘ân*” ilmiyle de ilgilidir ve onun alt disiplini kabul edilmektedir.⁴¹

“*Munâsebâtu’l-Kur‘ân*” hakkında bu teknik bilgilerle yetinerek; önce âyetler, daha sonra sûreler arasındaki münâsebet şekilleri üzerinde durulur.

1.1. Âyetler Arasındaki Münâsebet Çeşitleri

Âyetler arasında bulunabileceği düşünülen başlıca münâsebet çeşitleri şunlardır:

1.1.1. التنظير/Tanzîr: Münâsebet çeşitlerine tahsis edilmiş edebî bir şekil olup⁴², iki benzer şeyi birbiri ardınca getirerek bir mes‘eleyi izaha çalışmaktır.⁴³

1.1.2. المضادة/Mudâdde: “*Eşyanın değeri zıddıyla bilinir*” kâidesine binâen, âyetler arasındaki münâsebet bağlarından biri de “*zıtlık*”tır. Kur‘ân, bunun misalleriyle doludur. Azâbdan sonra rahmetin zikri, îmandan sonra küfrün beyânı ve ahkâm âyetlerinden sonra va‘d ve va‘îd’in hatırlatılması, îman ve amele teşvik bakımından önemlidir. Dolayısıyla *mudâdde*, ma‘nâca zıtlık, iki zıt hususun birbirini takip ederek gelmesi demektir.⁴⁴

1.1.3. الاستطراد/İstitrâd: Herhangi bir mevzudan bahsedilirken başka bir konuya değinildikten sonra asıl mevzuya dönülmesi demektir. Diğer bir deyişle, belli bir konuyu anlatırken, bir yakınlık bulup, başka bir konuya geçmek, sonunda tekrar aynı konuya dönmektir. Burada maksûd olan da ilk defa üzerinde durulan konudur.⁴⁵

Yıldız, Sâkıb, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, *AÜİFD*, Özdem Kardeşler Matbaası, Sayı 7, İstanbul 1986, ss. 57-76; Aynı müellif, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet II”, *Diyânet Dergisi*, c. XXI, Sayı:2, Ankara 1985, ss.35-40; Aynı müellif, “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet III”, *Diyânet Dergisi*, c. XXI, (Temmuz-Ağustos-Eylül), Sayı:3, Ankara 1985, ss.3-7; Turgut, A., *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 210, 211; Yılmaz, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİBY, Genel Yay. No: 634, Ankara 2009, ss.7-30 ve 97-180; Aynı müellif, “Münâsebâtu’l-Âyât ve’s-Süver”, *DİA*, c. XXXI, s. 569-571; Nasr Hâmid, Ebû Zeyd, *İlâhi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur‘ân İlimleri Üzerine*, (Çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitâbiyât, 1. Baskı, Ankara 2001, ss.196-215; Bilgiz, M., *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet*, ss. 21-45.

⁴¹ Yılmaz, M. F., “Münâsebâtu’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570.

⁴² Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s.155; Kara, N., *Bikâ‘î ve Tefsîrindeki Metodu*, s. 213.

⁴³ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.143; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 979; Kara, N., *Bikâ‘î ve Tefsîrindeki Metodu*, s. 213; Çetin, M., a.g.m., s. 514; Yılmaz, M. F., “Münâsebâtu’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., s. 155. Konuyla ilgili âyetlerden misaller için bkz. Bakara 2/149, 150; Enfâl 8/74, 75.

⁴⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.136; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 979; Kara, N., *Bikâ‘î ve Tefsîrindeki Metodu*, s. 214; Çetin, M., a.g.m., s. 512, 513; Yılmaz, M. F., “Münâsebâtu’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., ss.157-159; Buna dair misaller için bkz. Bakara 2/3-5, 6, 24, 25; Nisâ 4/56, 57, 151, 152.

⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, ss.137-139; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, ss. 979-981; Kara, N., *Bikâ‘î ve Tefsîrindeki Metodu*, s. 213, 214; Çetin, M., a.g.m., s. 513; Yılmaz, M. F.,

1.1.4. التخلّص/Tehallus: İçinde bulunduğu bir konuyu tamamen terk ederek, akabinde ayrı bir söze geçme sanatıdır. Hitâb edenin, konusunu bir vesileyle terk ederek bir başka mevzuya geçmesidir. *Tehallus*’ta, dinleyeni gayrete getirme amacı güdülmektedir. Ayrıca âyetler arasında bir münâsebet bulunmadan geçiş yapılırsa buna *الإقتضاب/İktidâb* denir.⁴⁶

1.1.5. الانتقال/ İntikal: Okuyucunun dikkatini çekmek için “هذا/hâzâ” (bu, şu) ifadesiyle geçiş yapılmasıdır.⁴⁷

1.1.6. حسن المطالب/Husn-i Matlab: Bir girişten sonra esas amacın beyân edilmesidir.⁴⁸

1.1.7. الإحتراس/İhtirâs: Kelâmda asıl kastedilen anlamın aksini ihsas ettiren bir unsurun bulunması sebebiyle yanlış anlaşılma ihtimalini gidermek için kelâmın ortasına veya sonuna başka bir sözün eklenmesidir.⁴⁹ Öte yandan bir âyetin içindeki münâsebet, âyetin ifadeleri arasındaki münâsebet ve âyetin başı ile sonu arasındaki münâsebet olarak ele alınmıştır.⁵⁰

Âyetler arasındaki münâsebet şekilleri burada zikrettiğimizden ibaret değildir. Zira iki âyet arasında şu “*münâsebet çeşitleri*”⁵¹ de vardır:

a) *Bir pasajda geçen ikinci âyet, birinci âyetteki bir kelimeyi açıklamak için vâkî olur.*⁵²

Meselâ şu âyetlerde olduğu gibi;

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا بِضِلُّ بِه كَثِيرًا وَيَهْدِي بِه كَثِيرًا

“Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., s.158, 159; Misaller için bkz. Nisâ 4/171, 172; A’râf 7/19-22, 26, 157, 158; Nahl 16/48, 49.

⁴⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, ss.139-143; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 981, 982; Kara, N., *Bikâ’i ve Tefsîrindeki Metodu*, s. 214; Çetin, M., a.g.m., s. 514, 515; Yılmaz, M. F.,

“Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., s. 159; Kur’ân’da “*Tehallus*” ile ilgili misaller için bkz. Me’âric 70/1-4; Âl-i İmrân 3/33, 34; A’râf 7/156; Kehf 18/98-99.

⁴⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s146; Yılmaz, M. F., “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., s. 159, 160; Misal için bkz. Sâd 38/49, 55.

⁴⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 981; Yılmaz, M. F., “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., s. 160. Hüsni-i Matlab’a dâir misalleri için bkz. Fâtiha 1/4, 5; Şu’arâ 26/77-83.

⁴⁹ Yılmaz, M. F., “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Buna dair misaller için bkz. Mâide 5/54; Neml 27/18; Feth 48/29.

⁵⁰ Burada oldukça özet bir şekilde verdiğimiz bahse konu âyetler arası münâsebet çeşitleri hakkında bu bilgiler ve daha ayrıntılı misaller için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, ss. 137-148; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, ss. 979-994; Kara, N., *Bikâ’i ve Tefsîrindeki Metodu*, ss. 213-215; Çetin, M., a.g.m., ss. 512-515; Yılmaz, M. F., “Münâsebâtü’l-Âyât ve’s-Süver”, s. 570; Demirci, S., a.g.m., ss.155-160.

⁵¹ Âyetler arasındaki bu münâsebet çeşitleri için bkz. Bedevî, Ahmed, Ahmed, *Min Belâğati’l-Kur’ân*, Nehdatu Mısır, y.y., 2005, s. 176, 177.

⁵² Bedevî, A., *Min Belâğati’l-Kur’ân*, s.176.

*Allâh, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı misal vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allâh, misal olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler. (Allâh) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fâsıkları saptırır.*⁵³

Bu âyet-i kerimede Allâh Te'âlâ, önce fâsık kâfirlerden bahsettikten sonra akabinde gelen şu âyette ise böyle kimselerin niteliklerini beyân buyurmaktadır: “الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ / مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ / Onlar, Allâh'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşerî ve ahlâkî bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”⁵⁴ Dikkat edilirse, fâsık kâfirlerin özellikleri ayrıntılı bir şekilde bu âyette açıklanmaktadır.

b) Bir pasajda yer alan ikinci âyet, önceki âyetteki fikri te'kîd etmek üzere vâkî olur.⁵⁵

Bu hususla ilgili şu âyetleri misal vermek mümkündür:

“قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ / De ki: 'Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allâh katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!’⁵⁶

Dikkat edilirse âyette, cennetin yalnızca kendilerine tahsis edileceğini iddia eden Yahudilerin, bahse konu iddialarının ne kadar geçersiz olduğu, peşinden gelen şu âyetlerle pekiştirilmektedir:

“فَاكْفُرُوا بِاللَّهِ وَرَبِّكُمْ / وَلَنْ يَتَمَنَّوَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ / فَكافurun Allah ve Rabbinizi / ve asla elleriyle önceden yaptıkları işler yüzünden ölümü hiçbir zaman temenni edemezler. Allâh, o zalimleri hakkıyla bilendir.”⁵⁷ “وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْحَزٍ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعْمَرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ / Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allâh'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.”⁵⁸

c) Kur'ân metninde geçen ikinci âyet-i kerîme, birinci âyette zikredilen husûsu reddetmek için vâkî olur.⁵⁹

Cehennem ateşinin sayılı birkaç gün hâriç kendilerine dokunmayacağını belirten Yahudiler'in bu mesnedsiz iddiaları, akabinde

⁵³ Bakara 2/26.

⁵⁴ Bakara 2/27.

⁵⁵ Bedevî, A., *Min Belâğati'l-Kur'ân*, s.176.

⁵⁶ Bakara 2/94.

⁵⁷ Bakara 2/95.

⁵⁸ Bakara 2/96.

⁵⁹ Bedevî, A., *Min Belâğati'l-Kur'ân*, s.176.

gelen âyetle reddedilmekte, tam aksine onların ebediyyen cehennemde kalacakları açıkça beyân edilmektedir:

“وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ “
/Bir de dediler ki: ‘Bize ateş, sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır.’ Sen onlara de ki: ‘Siz bunun için Allâh’tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise, Allâh verdiği sözden dönmez-. Yoksa siz Allâh’a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?’”⁶⁰

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“
/Evet, kötülük işleyip, suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirke düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁶¹

d) Bir pasajda geçen ikinci âyet, önceki âyet-i kerîmede beyân edilen fikrin tam aksini ortaya koyar.⁶²

Kur’ân’ın Allâh’ın kelâmı olduğu hakikatini kabullenemeyen kâfirlere meydan okunan şu âyette onlar için hazırlanan cehennemden bahsedilirken, akabinde gelen âyette Kur’ân’a inanan, mü’minler için hazırlanan cennetten söz edilmektedir:

“وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ“
Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, hadi onun benzerinden bir sûre getirin. Allâh dışındaki destekçilerinizi de çağırın. Eğer doğru iseniz. Yok, eğer yapamadınızsa -ki asla yapamayacaksınız-, o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının.”⁶³

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُوتَا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ“
İman edip sâlih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde, ‘Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!’ diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁶⁴

e) Kur’ân metninde geçen ikinci âyet, önceki âyetin hükmünün illetini açıklar.⁶⁵

Kur’ân’da “Kıyas”ın farz kılındığı hüküm beyan edildikten sonra, peşinden gelen âyet, “Kıyas”ın hikmetinin ne olduğu açıklanmaktadır:

⁶⁰ Bakara 2/80.

⁶¹ Bakara 2/81.

⁶² Bedevî, A., *Min Belâğati'l-Kur’ân*, s.176, 177.

⁶³ Bakara 2/23, 24.

⁶⁴ Bakara 2/25.

⁶⁵ Bedevî, A., *Min Belâğati'l-Kur’ân*, s.177.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ
بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ
بِالْأُنثَىٰ فَمَنْ أَعَدَّ لِلْعَدَاةِ غَدَابًا فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ *Ey iman edenler! Öldürülenler
hakkında size kısas farz kılındı. Hüire karşı hür, köleye karşı köle, kadına
karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi,
velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek
ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve
rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap
vardır.*⁶⁶

“ *Ey akıl sahipleri!
Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak)
korunursunuz.*”⁶⁷

Âyetler arasındaki münâsebetlere dâir bu bilgilerden sonra
şimdide, sûreler arasındaki münâsebet çeşitlerini görelim.

1.2. Sûreler Arasındaki Münâsebet Şekilleri

Sûreler arasındaki münâsebetin, âyetler arasındaki münâsebet
göre çok defa gizli kaldığını, ancak dikkatli bir inceleme ile bu ilişkinin
açıklanabileceğini ileri süren Subhî Sâlih’e göre, sûreler arasındaki
münâsebetin araştırılması mes’elesini, *sûrelerin tertîbinin tevkîfi (Vahyin
emriyle) oluşuna* dayanmaktadır. Zîrâ birazdan biz de ayrıntılı olarak
duracağımız gibi sûrelerin tertîbi de -âyetlerde olduğu gibi- tevkîfidir.⁶⁸

Sûreler arasındaki münâsebet şekillerini de şöyle özetlememiz
mümkündür:

1.2.1. Sûrenin “Konusu” ile “İsmi” Arasında Uyum

Her sûrenin müstakil bir kimliği ve temel hedefleri vardır.
Kur’ân’ın esas konusu, başta tevhîd olmak üzere nübüvvet, haşir, ibâdet
ve adâlettir. Kur’ân’ın bölümlerini oluşturan sûrelerin de, bunlardan
birinin veya bir kaçının üzerine bina edildiği açıkça görülmektedir.⁶⁹

1.2.2. Sûrenin “Baş Tarafı” ile “Sonu”nun Birbiriyle Uyumu

Âyetler arasındaki münâsebetin farklı bir yönü de, birbirini takib
eden âyetler arasında, sûre başındaki âyetlerle, son âyetler arasında irtibat
kurmak; sûredeki âyetlerin birbiriyle olan münâsebeti kadar; sûreyi bir
bütün olarak birbirine bağlayan münâsebeti de göstermektir.⁷⁰

1.2.3. Bir Sûrenin “Son Âyeti”yle Sonraki Sûrenin “İlk Âyeti” Yahut İlk Sûrenin Sonundaki Bazı Âyetlerle Müteakip Sûrenin Baş tarafındaki Bazı Âyetler Arasındaki Tenâsüb

⁶⁶ Bakara 2/178.

⁶⁷ Bakara 2/179.

⁶⁸ Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s.151, 152.

⁶⁹ Yılmaz, M. F., a.g.m., s. 570; Demirci, S., a.g.m., s. 166; Meselâ Bakara 2/67-74.

⁷⁰ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., s. 164; Meselâ Bakara 2/3-5 ile 285; Âl-
i İmrân 3/3-4 ile 194. Âyetler.

Meselâ Mâide 5/120 ile En’âm 6/1, 159, 164 ile A’râf 7/6-7 âyetleri arasında bu ilişki ve irtibatı görmek mümkündür. Aynı şekilde Kâf sûresinin sonu ile Zâriyât sûresinin başı da bir uyum içindedir.⁷¹

1.2.4. Birbirini Takib Eden Sûreler Arasındaki Tenâsüb Yönleri

Peş peşe gelen sûreler arasındaki uyum çeşitleri şunlardır:

1.2.4.1. İcmâl-Tafsîl İlişkisi: Önceki sûrede kısaca değinilen mevzuların, akabinde gelen sûrede daha ayrıntılı bir şekilde beyan edilmesidir. Meselâ Fâtiha sûresinde insanlar Rabb’lerinden kendilerini doğru yola iletmesini istemektedirler. Bahse konu “*doğru yol*”a nasıl ulaşılacağı, ne gibi ameller yapılması gerektiği de Bakara sûresinde geniş olarak ele alınmaktadır.⁷²

1.2.4.2. Tetimme: Evvelki sûrede beyan edilen mevzûya, peşinden gelen sûrede devam edilmesi, konunun ikinci sûre ile tamamlanmasıdır. Bakara sûresinde ele alınan îmân, ibâdet ve muâmelât gibi hususlara Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûrelerinde devam edilmektedir.⁷³

1.2.4.3. Sebep-Müsebbeb İlişkisi: Tilâvet tertîbine göre, ilk sırada yer alan sûrenin, onu takib eden sûre için sebep durumunda olması durumudur. Meselâ Fîl sûresinde, Ka’be’yi yıkmak için filleriyle Mekke üzerine yürüyen Ebrehe’nin ordusunun nasıl helâk edildiğinden bahsedilmekte; ardından gelen Kureyş sûresinde de bunun Kureyşliler’in Beytullâh’a olan ünsiyet ve yakınlığını pekiştirmek için yapıldığı vurgulanmaktadır.⁷⁴

1.2.4.4. Umûm-Husûs İlişkisi: Tilâvet tertîbine göre, ilk sûrede ana hatlarıyla zikredilen bir mevzûnun akabinde gelen sûrede özel olarak işlenmesidir. Meselâ Felâk sûresinde, “*Yarattığı şeylerin şerrinden sabahın Rabb’ine sığınırım de!*”⁷⁵ buyrulduktan sonra Nâs sûresinde⁷⁶ Allâh’ın yarattığı şeylerden olup insanların kalplerine vesvese sokan cin ve insan şeytanının şerrinden söz edilmiştir.⁷⁷

1.2.4.5. Mukabele: Tilâvet tertîbine göre, sonra gelen sûrenin öncekinde beyan edilen mevzuların karşılığı durumunda olması hâlidir. Meselâ, Mâ’ûn sûresinde bahsedilen Mekke müşriklerinin başlıca özelliklerine ve kötü davranışlarına karşılık Kevser sûresinde Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’in ve dolayısıyla müminlerin yapmaları gereken olumlu davranışlar yer almaktadır.⁷⁸

⁷¹ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., s. 165.

⁷² Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., s. 166.

⁷³ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., s. 167.

⁷⁴ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., s. 166.

⁷⁵ Felak 113/1, 2.

⁷⁶ Nâs 114/4-6.

⁷⁷ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., s. 167.

⁷⁸ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., a.y.

1.2.4.6. *Benzerlik-Zıtlık İlişkisi*: Birbirini takip eden sûrelerin benzer veya zıt konuları ihtiva etmesidir. Meselâ Cum'a-Munâfikûn, Kâfirûn-Nasr, Leheb-İhlâs sûreleri arasındaki ilişki gibi.⁷⁹ Her sûrenin ma'nâsı itibariyle tek başına ayrı bir fonksiyonu olduğu gibi kendisinden önce veya sonra gelen sûrelere göre başka fonksiyonları da bulunabilmektedir. Meselâ Humeze sûresinin tek başına bir konusu olmakla birlikte sûre ayrıca bir önceki Asr sûresinde belirtilen hüsrânın sebebini göstermekte, sonraki sûrede anlatılan fil olayında Kâbe'ye saldıranların helâk edilmesi, Humeze sûresinde vuku bulacağı haber verilen "*hutame*" için bir delil veya işaret teşkil etmektedir.⁸⁰

Müfessirler, şayet birbiri ardına gelen âyetler veya sûreler arasında açık bir irtibat var ise, biri diğerini anlam bakımından tamamlıyor ve ikinci âyet birinci için te'kid, tefsîr, itiraz vb. durumda bulunuyorsa buradaki münâsebet vechini göstermemektedirler. Onlar, genellikle ilk bakışta birbiriyle ilgilerinin yok olduğunu zannettikleri âyet gruplarını ve sûreler arasında varlığını düşündükleri ilişkileri açıklamaktadırlar. Öncelikle her sûrenin ana temasını tesbit edip ardından onu destekleyen yan karîneleri bulma ve bu karîneleri esas amaca yakınlık veya uzaklık açısından tasnif etmektedirler.⁸¹

Bütün bunlara ilave olarak burada şu hususu da vurgulamalıyız ki, Kur'ân'ın, âyet ve sûreleriyle bir bütün olduğu düşüncesinin işlendiği "*Nazmu'l-Kur'ân*"⁸² konusunun da "*munâsebâtu'l-âyât ve's-suver*" ile yakın ilgisi vardır. Zîra "*Nazm*", tutarlı delâletleri tesbit etmek amacıyla, anlam bakımından birbiriyle uyumlu lafızların aklın uygun gördüğü şekilde bir araya getirilmesini ifade eder. İşte *Nazmu'l-Kur'ân* ile kastedilen de bu terim anlamıdır.⁸³ Buna göre "*Nazmu'l-Kur'ân*" da, tıpkı "*munâsebâtu'l-âyât ve's-suver*" gibi, Kur'ân'ın i'câzıyla doğrudan ilgilidir ve bir bakıma onun konusunun bir alt başlığını oluşturmaktadır.⁸⁴

Şimdi de, "*Munâsebâtu'l-Kur'ân*" hakkında; aleyhte ve lehte olanların görüşlerine değinelim.

2. "*Munâsebâtu'l-Kur'ân*" Hakkında Yapılan Tartışmalar

Kur'ân'ın âyet ve sûreleri arasında irtibatın bulunduğunu savunanlara mukabil, böyle bir tenâsüb ve tenâsukun bulunmadığını da iddia edenler vardır. Mesela 'İzzuddîn b. 'Abdisselâm (ö.660/1262) bunlardan birisidir. Dolayısıyla onun, konuyla ilgili görüşlerine burada

⁷⁹ Yılmaz, M. F., a.g.m., a.y.; Demirci, S., a.g.m., a.y.

⁸⁰ Yılmaz, M. F., a.g.m., s. 570, 571.

⁸¹ Yılmaz, M. F., a.g.m., s. 570.

⁸² "*Nazmu'l-Kur'ân*"; "*Kur'ân-ı Kerîm'in lâfız, ma'nâ ve tertîb bakımından insicamlı olduğunu ortaya koyan ilimdir.*" Bilgi için bkz. Şensoy, Sedat, "*Nazmü'l-Kur'ân*", *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, s.464.

⁸³ Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhatı'l-Funûn*, c. IV, s. 257

⁸⁴ Şensoy, S., "*Nazmü'l-Kur'ân*", a.y.

öncelikle yer vermeyi uygun bulduk. ‘Izzuddîn b. ‘Abdisselâm’ın “*Munâsebâtu’l-Kur’ân*”a dâir kanaatleri şöyledir:

“Münâsebetleri bilmek güzel ve değerli bir iştir. Başı, sonu ile irtibatlı, aynı meseleye dâir ifadede, güzel bir irtibatın bulunması şarttır. Lâkin muhtelif nedenlerden dolayı nâzil olan Kur’ân’ın cüzleri arasında irtibat bulunması gerekmez. Gerçek böyleyken, bunlar arasında bir ilgi ve irtibat kurmak isteyenler yapamayacakları bir işe kendilerini zorlamış olacaklardır. Böyle bir tekellüf/zorlama sonucu ortaya çıkan münâsebet/ilgi de çok zayıf bir ilişkiden öteye geçemeyecektir. (...)İllet ve sebeplerin farklı olması nedeniyle, Kur’ân âyet ve sûrelerinin aralarında bir münâsebet kurulamaz. Bu nedenle, Allâh’ın kulları ve hükümlerine yönelik farklı tasarruflarının birbirine irtibatlandırması yakışıksız bir iştir. (...)Neticede farklı hükümler içeren sözlerin birbirleriyle ilgi/irtibat kurulması da doğru olmayacaktır.”⁸⁵

Aynı şekilde, müfessirlerden Şevkânî de (ö.1250/1834), âyet ve sûreler arasında bir ilişki ve irtibat bulma gayretinin lüzumsuzluğunu savunmaktadır. Şevkânî’ye göre 23 seneye yakın bir zaman zarfında ayrı ayrı nâzil olan âyetlerden hangisinin önce veya sonra indiğini, Kur’ân’ın tamamı içinde kesinlikle bilmek mümkün değildir. Şevkânî, müfessir Bikâ’î’yi yazdığı tefsîr yüzünden eleştirmekte, bu müfessirin tekellüf/zorlama yoluyla âyetler ve sûreler arasında münâsebet bulmaya çalışmakla suçlamaktadır.⁸⁶

‘Izzuddîn b. ‘Abdisselâm ile Şevkânî’nin iddiaları ilk bakışta kabul edilebilir gibi bir izlenim verse de Kur’ân’ın i’câzı, özellikle âyetler ve sûreler arasındaki irtibatın varlığı, görmezden gelinemeyecek derecede, açık bir hakikat olarak ortadadır. Dolayısıyla ‘Izzuddîn ve onun gibi düşünen müfessir Şevkânî’nin endişelerine herhangi bir mahal kalmamaktadır. Çünkü değişik illet ve sebepler üzerine indirilen âyetler arasında mikro seviyede apaçık bir irtibat veya münâsebet görülmeyebilir. Âyetlerin tertibindeki etkenin âyetin *iniş yeri ve zamanı*

⁸⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.132-133; Bikâ’î, *Burhânuddîn Ebi’l-Hasen İbrâhîm b. ‘Umer*, (ö. 885/1480), *Nazmu’d-Durer fi Tenâsubi’l-Ây ve’s-Suver*, (I-VIII), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1995/1410, c. I, s.6; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 977; ‘Abdu’l-Mute‘âl Sa‘îdî, *en-Nazmu’l-Fenniyyu fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Matba‘atu’n-Nemûzeciyye, Mısır Trz., s.6; Nasr Hâmid, *İlâhî Hitabın Tabiatı*, s.198.

⁸⁶ Şevkânî, Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed (ö.1250/1834), *Fethu’l-Kadîr el-Câmi’u beyne Fenneyyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min ‘İlmi’t-Tefsîr* (I-V), Dâru’l-Mâ’rife, 2. Baskı, Beyrut 1417/1997, c. I, s. 93-95.

olmadığı gerçeğinin de bulunması⁸⁷, âyetler arasında makro seviyede bir ilişki ve irtibatın bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Kur’ân’ın ma’nâ ve nazmındaki i’câzı, bütün İslâm âlimleri tarafından ittifakla kabul edildiğine göre, mu’ciz bir Kelâm’ın buna bağlı bir yönü olan “*Munâsebâtu’l-Kur’ân*”ı tesbite çalışmak da hiçbir şekilde olumsuz karşılanmamalıdır.⁸⁸

Zerkeşi, ‘Izzuddîn b. ‘Abdisselâm’ın bu görüşlerinin tam aksini savunan muhakkik bir âlimin⁸⁹ şu görüşlerini nakletmektedir:

“ (...) ‘Kur’ân âyetleri arasında ilişki olmaz, çünkü onlar farklı olaylar üzerine inmiştir’ diyen yanılmıştır. Âyetler hakkında son söz şudur ki, onlar inerken olaylara göre inmişlerdir, yalnız tertip edilirken bir usûle göre tertip edilmişlerdir. Bunun için bir âyeti ele alırken önce onun müstakil mi yoksa öncesinin tamamlayıcısı mı, devamı mı olduğuna bakılması lâzımdır. Aynı şekilde sûrelerin önceleri ile bağlantı yönünün ve ne maksatla ortaya konulduğunun tedkiki gerekir.”⁹⁰

Nasr Hâmid Ebû Zeyd de, ‘Izzuddîn b. ‘Abdisselâm’ın burada yanılığa düştüğünü belirtmektedir. Ebû Zeyd’e göre, onun yanılığının sebebi, yalnızca, Kur’ân’ın “*hikmete mebnî şekilde sıralanması*” değil, dahası, onun “*genel tasarruf/tutum ve davranış*” ile “*dilsel tasarruf*”u birbirine karıştırmasıdır. Çünkü dilin, olguyu dile getiren özel mekanik unsurları vardır. Dil, “olayları” olduğu gibi tasvir etmeyip, onları özel mekanik unsurlara ve kâidelere bağlı bir şekilde formüle eder. Binaenaleyh, bazen hâricî olaylar arasındaki ilişki kaybolur; fakat dil, bu olayları lugavî münâsebetler içerisinde kalıba döker. Her ne kadar pasajlar, farklı olayları dile getirirse bile, Kur’ân metni, “*Dilsel Bir Metin/Nass-ı Luğavî*”dir ve pasajların arasındaki ilişkileri geliştirme ve bunlara yeni boyutlar katma gücüne sahiptir. İşte bu ilişkiler ya da münâsebetler, bu ilim dalının araştırma konusunu oluşturur. Kur’ân metninin -geçmiş dönem âlimlerinin tabiriyle- “*bölümleri birbiriyle bağlantılı bir yapı oluşturması*” nedeniyle bir “*bütün*” oluşu münâsebet ilminin gayesini teşkil eder.⁹¹

“*Munâsebâtu’l-Kur’ân*”a dâir bu tartışmaları böylece özetledikten sonra, âyet ve sûrelerin tenasübünün bir bakıma temelini teşkil eden; Kur’ân’ın âyetlerinin ve sûrelerinin tevkîfliliği mes’alesi üzerinde de durmamız gerekir. Zirâ Kur’ân âyetleri, bizlerin ilk bakışta hikmetini

⁸⁷ Kutub, Muhammed, *Kur’ân’ı Nasıl Okuyalım*, (Çev. Bekir Karlığa), İşaret Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1992, s.73.

⁸⁸ Yıldız, S., “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, s.75.

⁸⁹ Suyûtî, bu âlimin “*Şeyh Veliyyu’d-dîn Mellevi*” olduğunu söylemektedir. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 977.

⁹⁰ Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, s.133; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, s. 977.

⁹¹ Ebû Zeyd, *İlâhi Hitabın Tabiatı*, s.198, 199.

anlayamadığımız bir şekilde, son derece uyumlu, insicâmlı siyâklara Allâh Teâlâ tarafından yerleştirilmişlerdir. Dolayısıyla, çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi, âyetler ve sûreler arasındaki tenâsübün varlığından ve metin içi bağlamdan söz edebilmemiz için, âyetlerin ve sûrelerin tertîbinin de tevkîfliğini yani İlâhî vahiy vasıtasıyla olduğunu, onların tertîbinde insanın herhangi bir rolünün bulunmadığını kabul etmemiz gerekir. Zira Kur’ân’da geçen kelime ve ibârelerin siyâkları içinde anlaşılması, işte bu yüzden önem arz etmektedir.

Şimdi, “*âyet ve sûrelerinin tertîblerinin tevkîfliği*” meselesini açıklamaya çalışalım.

3. Âyetlerin ve Sûrelerin Tertîblerinin Tevkîfliği Meselesi

3. 1. Âyetlerin Tertîbi

“*Âyetlerin tertîbinin tevkîfliği*”⁹² hususunda âlimler arasında herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değildir. Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045), âyetlerin sıralanmasının ve sûre başlarına “*besmele*”lerin yazılmasının Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’in emriyle olduğunu ifade etmektedir. Bu yüzdendir ki, Berâe/Tevbe Sûresi’nin başına, Allâh Rasûlü emretmediği için besmele konulmamıştır.⁹³ Ebû Ca’fer b. Zubeyr (ö. 707/1308)’in görüşü de şöyledir: “*Âyetlerin Kur’ân’daki sıralanışı Hz. Peygamber’in emri doğrultusunda olmuştur. Müslümanlar arasında konuyla ilgili hiçbir anlaşmazlık yoktur.*”⁹⁴

‘Ulûmu’l-Kur’ân âlimlerinden Zerkeşî ise; “*Âyetlerin sıralanışı ve sûre başlarına besmelelerin yazılışı tevkîfidir. Bu konuda şüphe ve anlaşmazlık yoktur.*”⁹⁵ demektedir.

Şu halde konunun uzmanları, âyetlerin Kur’ân-ı Kerîm’deki sıralanışının Mushaflarda bugün okunan tarzda olduğu hususunda görüş birliği içindedirler. Hz. Peygamber’in sağlığındaki mevcut tertîbde ve

⁹² Kur’ân âyetlerinin tertîbinin tevkîfi olduğunda İslâm âlimleri görüş birliği içindedirler. Bilgi için bkz. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 353, 354; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, ss.189-194; Zerkânî, *Menâhil*, c. I, ss. 346-350; Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s.71; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis*, ss.139-141; Cerrahoğlu, İ., *Tefsîr Usûlü*, s. 56; Demirci, M., *Kur’ân Târîhi*, ss.151-162; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, s.112, 113.

⁹³ Kurtubî, Ebu ‘Abdillâh Muhammed Ensârî (ö.671/1272), *Ahkâmi’l-Kur’ân* (I-XXIV), (Tahk. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin Turkî), Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1427/2006, c. I, s. 97; Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 353.

⁹⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 190.

⁹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 353.

Rasûlullâh'ın âhirete irtihalinden sonra cem' ve istinsah edilen Mushafların tertibinde herhangi bir farklılık söz konusu değildir.⁹⁶

3.2. Sûrelerin Tertîbi

İslâm âlimleri, “*sûrelerin tertibinin tevkîfi*” olup olmadığı hususunda müttelik değildiler. Sûrelerin tertibinin tevkîfiligi konusunda İslâm âlimleri üç gruba ayrılmışlardır. Birinci görüşe göre sûrelerin tertibi aynen âyetlerin tertibinde olduğu gibi tevkîfidir. İkinci görüşe göre sûrelerin tertibi Sahâbenin icthâdına dayandığı için icthâdîdir. Üçüncü görüşte olanlara göre ise, sûrelerin tertibi kısmen tevkîfi, kısmen de icthâdîdir. Ne var ki, bu görüşte olanlar, hangi sûrelerin tertibinin tevkîfi, hangi sûrelerinki icthâdî olduğu konusunda görüş birliği içinde değillerdir.⁹⁷

3.3. Sûrelerin Tertibinin Tevkîfiligi

Sûrelerin tertibinin, tıpkı âyetlerin tertibinde olduğu gibi tevkîfi olduğunu savunan âlimlere⁹⁸ göre, bu durum; özellikle “*Munâsebâtu'l-Kur'an*” ve “*Kur'an Siyâki*”⁹⁹ ilişkisi açısından; bilhassa âyet-i kerîmelerin derûnunda mündemiç olan anlamları gereği gibi doğru anlayabilmek için son derece önemlidir.

Sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğunu savunanlardan İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940)'ye göre sûreler; umûmiyetle vukû bulan bir olay, âyetler ise soru soranlara bir cevap sadedinde nâzil olmaktadır. Cibrîl Aleyhisselâm vahiy getirdiğinde, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'e her sûrenin yerini bildirmekteydi. Sûrelerin tertibi de âyet ve harflerin tertibi gibiydi. Bunların hepsi de Nebî Aleyhisselâm tarafından

⁹⁶ Demirci, M., *Tefsîr Usûlü*, s.113; Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Atik M. Kemal, “Âyet ve Sûrelerin Tevkîfiligi Meselesi”, *EÜİFD*, Sayı:6, Kayseri 1989, ss. 201-218.

⁹⁷ Sûrelerin tertibinin tevkîfi olup olmadığına dâir muhtelif görüşler hakkında bilgi için bkz. Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, ss. 354-358; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, ss. 194-199; Zerkânî, *Menâhil*, c. I, ss. 353-361; Subhî Sâlih, *Mebâhis*, ss. 71-74; Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, ss.141-145; Cerrahoğlu, İ., *Tefsîr Usûlü*, s. 58; Demirci, M., *Kur'an Târîhi*, ss. 162-166; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, ss. 115-118; Ersöz, İ., *Kur'an Târîhi*, s. 92; Çetin, A., *Kur'an İlimleri*, ss. 65-67.

⁹⁸ Sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğunu savunan âlimlerden bazıları şunlardır: İbnu'l-Enbârî (ö.328/940), Ebû Ca'fer Nahhâs (ö.338/949), Ebû 'Amr Dâni (ö. 444/1052), Beyhakî (ö.458/1065), Kirmânî (ö.500-502/1106-1108?), Âlûsî (ö.1270/1853).

⁹⁹ “*Munâsebâtu'l-Kur'an*”-“*Siyâki*” ilişkisi hakkında bkz. Gezgîn, Ali Galip, *Tefsîrde Semantik Metod ve Kur'an'da “Kavm” Kelimesinin Semantik Analizi*, Rağbet Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul 2015, ss. 278-287.

kendisine öğretildiği şekilde yapılmaktaydı. İşte bu nedenle, kim bir sûreyi öne alır veya geride bırakırsa Kur’ân’ın tertîbini bozmuş olur.¹⁰⁰

Büyük kırâat âlimi Ebû ‘Amr Dâni (ö. 444/1052) de sûrelerin hem tertîbinin hem de isimlendirilmesinin tevkiî olduğunu söylemektedir.¹⁰¹ Sûrelerin tertîbinin tevkiî olduğunu savunan Kirmânî (ö.500-502/1106-1108?) şöyle demektedir:

“Şâyet iniş açısından Bakara Sûresi, Kur’ân’ın ilk sûresi değildir denirse, ben de derim ki, Kur’ân’ın ilk sûresi, Fâtiha Sûresi’dir. Sonra Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ’ olmak üzere bugünkü tertipte devam etmektedir. Allâh Teâlâ tarafından Levh-i Mahfûz’a böyle yazılmıştır. Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz her yıl inen âyetleri bahse konu tertibe göre Cibrîl Aleyhisselâm’a arz etmiş, Refîk-i A’lâ’ya irtihâlden önceki Ramazan ayında ‘arza-i âhire/son arzâ’ da iki kere meydana gelmiştir.”¹⁰²

Zerkeşî, sûrelerin tertîbi tevkiîdir diyenlerle, ictihâdîdir diyenler arasındaki anlaşmazlığın aslında tamamen lafzî olduğunu söylemektedir. Yani her iki görüşü savunanların neticede söylediklerinin aynı noktaya geldiğini belirtmekte ve şunları dile getirmektedir:

“Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem, dolaylı olarak Sahâbeye sûrelerin tertîbini işaret etmiştir. Çünkü Sahâbe nüzûl sebeplerini ve âyetlerin yerlerini bilmekteydi. Dolayısıyla, tertîbin ictihâdî olduğu kanâatinde olmasına rağmen İmâm Mâlik (ö.179/795), Sahâbenin Kur’ân’ı Hz. Peygamber’den dinledikleri şekilde te’lif ettiklerini belirtmektedir. Böyle olunca, iki görüşte de tevkiîlik vardır. Fakat birinci görüştekiler (sûrelerin tertîbinin tevkiî olduğunu savunanlar), Hz. Peygamber’in sözlü emriyle sûreler sıralandı derken; ikinci görüştekiler (sûrelerin tertîbinin ictihâdî olduğunu savunanlar), ‘Hz. Peygamber’in sözlü emri yoktu ama Sahâbe onu namazda vb. yerlerde okurken dinlediklerine bağlı kalarak sûreleri

¹⁰⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s.358; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s.195; Zerkânî, *Menâhil*, c. I, s.356; Âlûsî, Şihâbuddîn Muhammed (ö.1270/1853), *Rûhu’l-Me’âni fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî* (I-XVI), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1418/1997, c. I, s.48; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis*, s.144-145; Demirci, M., *Kur’ân Târîhi*, s.164-165; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, s.116.

¹⁰¹ Ebû ‘Amr Dâni (ö. 444/1052), *el-Beyân fî ‘Addi Âyi’l-Kur’ân*, Süleymaniye Kütüp. Hamîdiye Kitaplığı, Nu.18, Vr. 104; Çetin, A., *Kur’ân İlimleri*, s.66.

¹⁰² Kirmânî, Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr (ö.502/1108), *el-Burhân fî Tefsîri Muteşâbihî’l-Kur’ân*, (Tahk. ‘Abdulkadîr Ahmed Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 24. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 357; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s.195; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’âni*, c. I, s.48; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis*, s.145; Demirci, M., *Kur’ân Târîhi*, s.165; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, s.116, 117.

sıraladılar' demektedirler. Neticede ictihâdidir diyenler de yapılan sıralamanın yine Hz. Peygamber'e dayandığını kabul etmektedirler. Aradaki fark, sözlü emrine değil de fiiline göre tertîb edildiğini söylemeleridir. Dolayısıyla bunların dedikleri de fiilen tevkîfî olmaktadır."¹⁰³

Âlûsî (ö.1270/1853)'ye göre Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işâret yoluyla bildirmekteydi. Nitekim Ashâb da bu tertîb üzere icmâ' etmiştir.¹⁰⁴

Zerkânî'ye göre; 'Ubeyy b. Ka'b (ö. 30/650), 'Abdullâh b. Mes'ûd (ö.34/654), Hz. 'Alî (ö.40/661), Hz. 'Âişe (ö. 57-58/676-677?), 'Abdullâh b. 'Abbâs (ö. 68/687) gibi, bazı sahâbîlerin ellerinde bulunan ve tertîb sırası birbirinden farklı şahsî Mushaflarından dolayı, sûrelerin tertîbinin ictihâdî olduğunu savunmak isabetli değildir. Zira Hz. Osmân Radiyallâhu Anh döneminde istinsah/çoğaltılmak için yazılan Mushafların tertîbi konusunda, Ashâb'ın icmâ'ı vardır. Hattâ başka tertîbdeki Mushaf sahibi sahâbîler bile buna karşı çıkmamışlardır. Mesela, Hz. Osmân zamanında istinsâh edilen Mushaf'a Sahâbe'nin bağlılığını göstermesi açısından Hz. 'Alî Radiyallâhu Anh'den gelen şu rivâyet şâyân-ı dikkattir:

Rivâyete göre Hz. 'Alî, Vâkı'a Sûresi'nin "وَطَلَّحَ مَنْضُودٍ / *Ve Talhın mendûdin*" şeklindeki 29. âyetini; "وطلع منضود" / *Ve Tal'ın mendûdin*" diye okumuş, buna gerekçe olarak da Şu'arâ Sûresi'nin "وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلَّحَهَا" "وَالنَّخْلَ بِأَسْقَاتٍ لَهَا طَلَّحَ نَضِيدٌ" biçimindeki 148. âyeti ile Kâf Sûresinin "وَالنَّخْلَ بِأَسْقَاتٍ لَهَا طَلَّحَ نَضِيدٌ" ibâresindeki 10. âyetinde yer alan "طَلَّحَ" kelimesini göstermiştir. Hz. 'Alî'nin bu okuyuşu "*Resmî/İmâm Mushaf*"ın yazım formuna uymamaktadır. Orada bulunanlar niye "طَلَّحَ" değil de "طَلَّحَ" diye kelimenin sonundaki "ح/Ha" harfini niye "ع/Ayn" harfi şeklinde okuduğunu sormaları üzerine, âyeti böyle okumasının dayanağını anlatınca onlar; "أفلا نحولها؟/ *Biz de (senin okuyuşuna göre) değiştirmeyelim mi?*" dediklerinde, "لا ينبغي أن يهاج القرآن ولا يحول" / *Kur'ân ile tartışmaya girmek olmaz, gerek yok!*" demiştir.¹⁰⁵ Böylece Hz. 'Alî, insanları kendi özel kırâatına değil; üzerinde icmâ' edilen Mushaf'a uymaya teşvik etmiştir. Çünkü kendi kırâatı *İmâm Mushaf* karşısında şâzz bir konuma düşmüş olmaktadır.¹⁰⁶ Bu bağlamda Hz. 'Alî kendi halifelîği döneminde şöyle demektedir:

¹⁰³ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 354, 355; Ersöz, İ., *Kur'ân Târîhi*, s. 92, 93.

¹⁰⁴ Bilgi için bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. I, s. 48, 49; Demirci, M., *Kur'ân Târîhi*, s. 165; Aynı müellif, *Tefsîr Usûlü*, s. 117.

¹⁰⁵ Bilgi için bkz. Kurtubî, Ebu 'Abdillâh Muhammed Ensârî (ö.671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân* (I-XX), 2. Baskı, Kâhire 1965, c. XX, s.195.

¹⁰⁶ Şelebî, A., *Resmu'l-Mushafî'l-Osmânî ve Evhâmu'l-Musteşrikîn*, Dâru's-Şurûk, Cidde 1983, s.11.

“*Ey İnsanlar! Osmân hakkında aşırı gitmekten, O’na ‘Mushaflar yakıcısı’ demekten sakının. Vallâhi o, Mushafları, biz Muhammed’in Ashâb’ı önünde yaktı. Osmân zamanında yönetici ben olsaydım, O’nun Mushaflar hakkında yaptığını ben de yapardım.*”¹⁰⁷

Eğer sûrelerin tertîbi tevkîfî olmasaydı, Hz. Osmân’ın istinsâh ettirdiği Mushaf tertîbine uymayan Mushafların sahipleri kendi sıralamalarına bağlı kalmakta direnirlerdi.¹⁰⁸ Hâlbuki durum böyle olmamış, aksine özel Mushaf sahipleri kendi Mushaflarından vazgeçmişlerdir. Onların kendi özel Mushaflarındaki tertîpten vazgeçmeleri, hatta o Mushafların yakılmaları, sûrelerin tertîbinde icthâdın söz konusu olmadığına delildir. Ayrıca sûrelerin tevkîfilîğine dâir açık bir nassın bulunması da şart değildir. Fiil veya işaret de bu konuda yeterlidir.¹⁰⁹

Yine aynı şekilde sûrelerin tertîbinin, Ashâbın ellerindeki tertîb sırası birbirinden farklı kendi özel Mushaflarına dayanarak icthâd olduğunu savunanları eleştiren Subhi Sâlih; onların bu görüşlerinin kabul edilemeyeceğini belirterek şu hususları dile getirmektedir:

“*Sûrelerin tertîbi de tevkîfidir. Rasûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem hayatında Kur’ân sûrelerinin tamamını biliyordu. Bunun aksini iddia etmek için elimizde*

¹⁰⁷ Bu ve benzeri rivâyetlerin geçtiği yerler için bkz. Herevî, Ebû ‘Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), *Fedâilu’l-Kur’ân*, (Neşr. Mervân ‘Atrıyye ve Diğerleri), Beyrut 1415/1995, s. 284-285; İbn Ebî Dâvud, Suleyman b. Eş’as Sicistânî (ö.316/928), *Kitâbu’l-Mesâhif*, (Tahk. Arthur Jeffery), 1. Baskı, Mısır 1355/1936, s.12, 23; Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, c. II, s.42; Ebû Şâme Makdisî, Şihâbuddîn ‘Abdurrahmân b. İsmâ’îl b. İbrâhîm (ö.665/1267), *el-Murşidu’l-Vecîz ilâ ‘Ulûm Tete’alleku bi’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, (Tahk. Tayyar Altıkulaç), Ankara 1406/1986, s. 53; İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed Dîmaşkî (ö.833/1429), *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-‘Aşr* (I-II), (Tahk. ‘Alî Muhammed Dabba’), y.y., trz., c. I, s. 8; Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 334; Suyûtî, *el-İtkân*, c.I, s.188; Zerkânî, *a.g.e.*, c. I, s. 261; Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s. 86,87; Mennâ’u’l-Kattân, *Mebâhis*, s.130.

¹⁰⁸ Hz. Osmân’ın özel Mushafların yakılması emrine karşı bazı sahâbilerin önceleri itiraz ederek karşı çıktığı da söylenir. Meselâ ‘Abdullâh b. Mes’ûd (ö.32/652), başlangıçta bu emre karşı çıkıp, şahsına ait Mushafını yaktırmaktan kaçınmıştır. Hatta Kûfe’de çevresinde bulunan Ashâbı’na, “*Herkes yanında bulunan Mushaflarını saklasın*” dediği nakledilir. Fakat daha sonradan bu sahâbînin de kanâatinden dönerek Hz. Osman’ın emrine itaat ettiği nakledilmektedir. Bilgi için bkz. İbn Ebî Dâvud, *Kitâbu’l-Mesâhif*, s.17, 18.

¹⁰⁹ Zerkânî, *Menâhil*, c. I, ss. 354-356. Bu bağlamda İsmet Ersöz de, “*Bazı sahâbîlere ait Mushaflardaki sûre sıralarının değişik olması, sûrelerin tertîbinin tevkîfî olmadığını göstermez*” demekte ve şu görüşleri belirtmektedir: “*Çünkü adı geçen (Hz. ‘Alî, ‘Ubeyy b. Kâ’b, ‘Abdullâh b. ‘Abbâs, ‘Abdullâh b. Mes’ûd gibi) sahâbîlere ait Mushaflar kamuoyu tarafından kabul görmüş, benimsenmiş Mushaflar değildi. Kendilerine ait, hatta aralarında bazı açıklamaların yazılı bulunduğu özel ve şahsî Mushaflardı. Bu yüzden, Hz. Osman dönemindeki Kur’ân nüshalarının çoğaltılması sırasında o Mushaflar itimada şâyân görülmemiştir.*” Ersöz, İ., *Kur’ân Târihi*, s. 92.

hiçbir delil yoktur. Sûrelerin tertîbinin Sahâbe'nin ictihâdına dayandığını söyleyen ya da bir kısmının ictihâdî ve bir kısmının tevkîfî olduğunu ileri sürenlerin görüşlerinin kabul edilmesi mümkün değildir.”¹¹⁰

Subhî Sâlih bu görüşlerini, bazı deliller getirerek savunduktan sonra, tercih edilen görüşe göre *sûrelerin bugün Mushaflarda görülen tertîbinin, âyetlerin tertîbi gibi Vahiye dayalı olduğunu ve onda ictihâda yerin bulunmadığını* kesin bir dille vurgulamaktadır.¹¹¹

Mûsâ Cârullâh Bigiyef (ö.1369/1949)'e göre Kur'ân'da geçen; *“لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ”* /*Onu hemen okumak için dilini hareket ettirme. Onu (senin kalbinde) toplamak ve (sana) okumak bize düşer. O halde sana Kur'ân'ı okuduğumuz zaman onun okunuşunu izle. Sonra onu açıklamak da bize düşer.”¹¹²* âyetleri, hem “âyetlerin” hem de “sûrelerin” tertîbinin kesinlikle Allâh tarafından yapıldığını isbat etmektedir.¹¹³

İzzet Derveze de sûrelerin tertîbinin tevkîfiliğini savunmakta ve Kur'ân'ın tertîbinin bizâtihî Hz. Peygamber hayatta iken yapıldığına dâir, âyetlerden on bir delil sunmaktadır. Ayrıca bu delillere dayanarak, âyet ve sûrelerin tertîbinin Peygamber Efendimiz zamanında gerçekleştiğini belirtmektedir:

“...Hz. Peygamber'den sonra Ashâbî, bu konuda herhangi bir değişiklik ve farklı bir uygulama yapmamıştır. Eğer durum böyle olmasaydı, hiç kuşkusuz sûreler arası âhengi kurmak amacıyla, daha uygun olduğunu düşündükleri bir tertîb için ictihâdda bulunurlardı. Sözelimi daha uzun olanı öne alabilirlerdi. Daha az yer kaplayan ve âyet sayısı daha az olanı geriye bırakabilirlerdi. Sûreler Mekke inişli olmaları veya Medîne inişli olmaları ya da iniş sıraları itibariyle tertip edilmedikleri için bu istisnâî tertîb bununla da izah edilemez.”¹¹⁴

İsmail Cerrahoğlu sûrelerin tertîbi konusundaki daha önce zikrettiğimiz üç ayrı görüşü belirttikten sonra -daha önce bizim de naklettığımız gibi- Zerkânî'nin görüşlerinden hareketle, konuyla ilgili olarak şu irdelemelerde bulunmaktadır:

¹¹⁰ Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s.71. Mennâ'u'l-Kattân da, sûrelerin tertîbinin tevkîfî olduğu görüşünü benimsemektedir. Bilgi için bkz. Mennâ'u'l-Kattân, *Mebâhis*, s.144-145.

¹¹¹ Subhî Sâlih, *Mebâhis*, s.73.

¹¹² Kıyâme 75/16-19.

¹¹³ Mûsâ Cârullâh, Bigiyef (ö.1369/1949), *Kitâbu Tertîbi's-Suveri'l-Kerime ve Tenâsubihâ fi'n-Nuzûl ve fi'l-Mesâhif*, Hindistan 1972, s. 64.

¹¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Derveze, İzzet, *Kur'ânü'l-Mecid*, (Çev. Vahdetin İnce), Ekin Yayınları/16, Kur'ân Çalışmaları:4, İstanbul 1997, ss. 80-85 ve s. 94, 96.

“(…)(Bahse konu) görüşlerin münakaşa edilebilecek tarafları mevcuttur. Hz. Osmân’ın imâm Mushafı üzerine yapılan icmâ‘, sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğuna delâlet eder mi? Zira icmâ‘da sûrelerin tertibi şart koşulmuş mudur? Bunu bilmiyoruz. Şahısların tertib ettikleri Mushaflarda bazı tertib ayrılıkları görülürse de, bu görülen ayrılıklar sûrelerin (tertibinin) tevkîfi olmadığına delâlet eder mi? Delâlet etmeyebilir de, çünkü bu Mushafların sahipleri Mushaflarını Müslümanlar için değil de kendi şahısları için tertip etmişlerdi. Hz. Osmân’ın imâm Mushafı kabul edilince, bu Mushafların sahipleri de Mushaflarını terk ve yakılmalarına müsaade etmişlerdi.”¹¹⁵

Cerrahoğlu’na göre, âyetler çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere binaen nâzil olmakla beraber, aralarında öyle bir irtibat vardır ki, onlardan birini yerinden oynatmak mümkün değildir. Kur’ân’ın i‘câzı bu yöne de teşmil edilebilir. Belâgat ve âhenk bakımından Kur’ân’ın böyle bir insicâma sahip olması, onun ebedî bir mu‘cize olduğunun delilidir. Arapçada kelimelerin teşkil ettikleri terkiplerin güzelliğini yaşatan ve ilelebet yaşatacak olan Kur’ân-ı Kerîm’dir. O’nun terkipleri gibi terkipler yapmak insanoğlunun kudretinde değildir.”¹¹⁶

Osman Keskiöğlü’na göre Usûl-i Fıkıh’ta uzun boylu münâkaşa ve izah olduğuna göre *sûrelerin tertibi tevkîfidir. Vahiye müsteniddir. Rasûlullâh tarafından gösterilmiştir.*¹¹⁷

¹¹⁵ Cerrahoğlu, İ., *Tefsîr Usûlü*, s. 58; Cerrahoğlu’nun atıfta bulunduğu bu görüşler için bkz. Zerkânî, *Menâhil*, c.I, ss.354-356.

¹¹⁶ Cerrahoğlu, İ., *Tefsîr Usûlü*, s.204-205.

¹¹⁷ Keskiöğlü’na göre bazı kimseler sûrelerin tertibi Ashâb’ın ictihâdıdır diyorsa da bu, şöyle açıklanarak iki farklı görüş te’lif edilebilir: Rasûlullâh: “*Bu sûre şu sûreden evveldir, şu sûre ondan sonradır*” diye göstermektedir. Bu muhakkaktır. Konuyla ilgili çok sayıda rivâyet vardır. Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz bunları Ashâbı’na öğretmektedir. Dolayısıyla Ashâb’ın hafıza ve kalplerinde âyet ve sûrelerin tertibi Rasûlullâh’ın irşâdıyla bellidir. Ashâb bunu kendiliklerinden yapmadılar. Rasûlullâh’ın tertibinin nasıl olduğunu araştırdılar, öyle yaptılar. Yani hangi sıra ve tertib üzere olduklarını gösteren, öğreten Rasûlullâh’tır. O gösterilen tertibde yazan, işi yapan heyettir. İşin doğrusu da budur. Yoksa Ashâb’ın ictihâdıyla sûreler tertiplenmiş değildir. Şu halde *sûrelerin tertibi tevkîfidir*. Keskiöğlü, sûrelerin birbirine bağlantısının çok yüksek bir remz ve ma’nâ taşıdığını, biten sûrenin sonunun, başlayan sûrenin başına en bedi’î bir şekilde bağlandığını, aralarında münâsebet bulunduğunu da savunmaktadır. Ona göre, sûreler birbirlerine en muhkem bir şekilde raptolunmuşlardır. Âyetler ve sûreler birbiri ardı sıra öyle sağlam bir şekilde, bedi’î bir tarzda sıralanmıştır ki, onları asla yerinden oynatmak mümkün değildir. Onlara bu tertibi veren Allâhu Zülcelâl’dır. Bu tertib ancak, ilmi her şeyi muhît Allâh’a âittir. Buna beşer fikri nüfûz edemez. İnsanların mahsûlü olan şeylerde böyle yüksek âhenk görülmez. Kur’ân, tilâvetiyle ta’abbüd edilen ezberlenen bir kitaptır. Tertipsiz ezber yapılamaz. Bütün Ashâb’ın okuduğu Kur’ân, aynı Kur’ân’dır. Ashâb’dan biri Kur’ân okurken bir âyeti takdîm veya te’hîr etse yanlış anında düzeltilmekteydi. Dolayısıyla bir tertib var ki, o tertib bozulunca herkes hemen farkına

Usûl tartışmalarından kurtulup, özellikle sûrelerin tertîbi konusunda, şu âyetlere daha geniş açıdan bakmakta fayda olacağı kanaatindeyiz. Allâh Te‘âlâ şöyle buyurmaktadır:

“ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ /Zikr'i (Kur'an'ı) bizzat Biz indirdik, O'nu koruyacak Biz'iz Biz!”¹¹⁸

“ وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ /Bu Kur'an Allâh'tan başkası tarafından uydurulmuş bir (kitap) değildir. Fakat kendinden öncekini doğrulayan ve o Kitâb'ı açıklayandır. O içinde zerre kadar şüpheye yol açacak herhangi bir şey bulunmayan kesin gerçeğin ta kendisidir. O âlemlerin Rabbi'ndendir.”¹¹⁹

İşte bu âyetler, zımnen sûrelerin tertîbinin tevkiîliliğini desteklemekte, bizzat Allâh'ın indirdiği ve koruyacağını va‘dettiği Kur'an'ın tertîbinin, O'nun irâdesi dışında yapılamayacağını göstermektedir.¹²⁰ Burada şu hususu da tekrar zikretmeliyiz ki, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'in “*arzâ-i âhire/son arzâ*” da Cibrîl Aleyhisselâm'a Kur'an'ın tamamını mukabele etmeleri de bize sûrelerin tertîbinin tevkiîfi olduğunu ispatlamaktadır. Zira böyle bir mukabele bellî bir sıra ve nizam olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir.¹²¹ Muhammed Hamîdullâh'ın da belirttiği gibi, 1. Kur'an'ın itinalı ve kontrol altında yazıyla tesbiti; 2. Cibrîl Aleyhisselâm gibi yetkili bir Kur'an-ı Kerîm mualliminin yanında öğrenim görme; 3. Ezberleme; 4. Yıllık mukâbele (okuma-dinleme sûretiyle karşılaştırma) gibi bu dört tedbir sâyesinde İlâhî metin insanı tatmin eder bir biçimde muhafaza edilmiştir.¹²²

Emin Ahsen İslâhî'nin (1904-1997)¹²³ belirttiği gibi Kur'an'daki âyet ve sûrelerin tertîbini Hz. Muhammed Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'e, Allâh Celle Celâluh, bizâtilhî kendi Vahiyi (*mansûs*) ile yaptırmıştır.¹²⁴ Batılıların, “*bazı sahâbîlerin elindeki Kur'an cüzlerinde*

varıp, yanlış tashih etmektedir. Şayet böyle bir tertîb olmasaydı, herkes aklına geldiği gibi karmakarışık okur, kimse kimsenin hatasını düzeltemezdi. Bkz. Keskiöglü, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerîm Bilgileri*, TDVY, 2. Baskı, Ankara 1989, ss.107-110.

¹¹⁸ Hicr 15/9.

¹¹⁹ Yûnus 10/37.

¹²⁰ Yıldız, S., “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet II”, s. 35.

¹²¹ Bilgi için bkz. Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Akid Yayıncılık, Ankara 1989, s.13; Şehhâte, ‘Abdullâh Mahmûd, *Târîhu'l-Kur'an ve't-Tefsîr*, Mısır 1392/1972, s. 28-29; Ersöz, İ., *Kur'an Târîhi*, s.93.

¹²² Hamîdullâh, M., *İslâm Peygamberi*, c. II, s. 698, 699.

¹²³ Emîn Ahsen İslâhî, Pakistanlı bir müfessir olup, dokuz cilt halinde yayımlanmış “*Tedebbür-i Kur'an*” isimli tefsirin yazarıdır. Emin Ahsen İslâhî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Birişik, Abdülhamit, “Emin Ahsen İslâhî”, *DİA*, c. XIX, ss.191-193.

¹²⁴ Birişik, Abdülhamit, “Kur'an'da İç Bütünlük: İslâhî'nin Tefsîr Yöntemi”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, Sayı: 11, (2001/2), İstanbul 2001, s.71.

ve nüshalarında bulunan tertîbin farklı olduğu ve bunun da tertîbin tevkîfi olmadığını gösterdiği” şeklindeki mesnedsiz iddialarına da cevap veren İslâhî, bunun normal bir durum olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Kur’ân indirildiği vakit, onun parça parça bastırılıp hemen bütün herkese dağıtılma imkânı yoktu. Dolayısıyla yazı bilen her bir sahâbî duyduğu ve gördüğünü kendi yanına kaydetmekteydi. Ayrıca her yıl Rasûl-i Zîşân Efendimiz, Kur’ân’dan o güne kadar kendisine nâzil olanları, Cibrîl Aleyhisselâm’ın karşısında belli bir sıra ve düzene göre yani bugün okumakta olduğumuz tilâvet tertîbine göre okumaktaydı. İslâhî’ye göre, âyet ve sûrelerin tertîbinin “*Tevkîfi/Mansûs*” oluşunun diğer bir akli delili de, Kur’ân’ın nâzil olduğu sıra ile değil de bugünkü şekilde tertip edilmesidir. Eğer bu konu *mansûs* olmasa idi âyetler geldiği sıra ile yazılır ve Mushaf nüzûl sırasına göre oluşurdu. Kur’ân’ın tertîbinde diğer bir alternatif ise Kur’ân’ın tamamının eşit sayıda âyetten oluşan eşit uzunlukta sûrelere bölmek olurdu. Hâlbuki şu andaki Kur’ân’da sûreler birbirinden farklı uzunluklara ve âyet sayılarına sâhiptir. Bu ise *mevcut dizilişte özel bir maksadın olduğunu* göstermektedir. İslâhî’ye göre Kur’ân tertîbinin tevkîfi olmadığı yönündeki iddialar onun nazm ve tenasübünden doğacak derin ve ince ma’nâları yok etmek ve Kur’ân’ı karma karışık bir kitap gibi göstermek içindir. Bu iddialar da büyük oranda Batılı ilim adamlarına âittir.¹²⁵

Âyet ve sûrelerin tertîbinin tevkîfilîğine dâir müstakil bir çalışma yapan Kemal Atik’e göre, Hz. ‘Alî, ‘Abdullâh b. Mes’ûd, ‘Ubeyy b. Ka’b ve ‘Abdullâh b. ‘Abbâs Radiyallâhu Anhum gibi sahâbîlerin Mushafı ile Hz. Osmân Radiyallâhu Anh’ın hilâfeti sırasında istinsâh edilen “*İmâm Mushaf*” arasında tertîbin farklı olması, sûrelerin tertîbinin tevkîfi olmadığı anlamına gelmez. Çünkü Ashâb’ın (Radiyallâhu Anhum) Mushafı, tilâvet olunan Mushaf olmayıp, bilgi ve te’vîli ihtiva eden, muayyen olayları cem’ etmeye yönelik çalışmalarıdır. Her birinin içerisinde tilâveti mensûh olan âyetler bulunduğu gibi, bazı âyetlerin tefsîri ile “*kunûr*” duâlarının âyet sayıldığı hakkında da birtakım isnâdlar da mevcut idi. Şayet bu özel Mushaflar, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’in istediği şekilde olsaydı, mensupları bu Mushaflara sımsıkı sarılır, ondan vazgeçmezler, Hz. Osmân Radiyallâhu Anh’ın “*İmâm Mushaf*”tan başka diğer Mushafları yakmayı emrettiğinde anılan şahıslar kendi Mushaflarını da yakmak üzere Halîfe’ye arz etmezlerdi. Dolayısıyla, kendi Mushaflarından vazgeçip, “*İmâm Mushaf*”a tabi olmaları, “*İmâm Mushaf*”ın tertîbinin ictihâdî olmadığını gösterir. Zaten nassa rağmen ictihâd yapılmaz. Ayrıca “*İmâm Mushaf*”ın tertîbi ictihâdî olsaydı, özel Mushaf sahipleri, Hz. Osmân’a bu konuda biat etmezlerdi. Çünkü bir müctehidin, diğer müctehidi taklit etmesi de söz konusu değildir. Rasûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz,

¹²⁵ Birışık, A., “İslâhî’nin Tefsîr Yöntemi”, a.y.

âyet ve sûrelerin yerlerini ya bizzat açıklayarak ya da işâret ederek bildiriyordu. Ashâb'ın bu konudaki icmâ'ı da bu tertîb üzeredir. Onlar bâtıla karşı en ufak bir yumuşama göstermemişlerdir. Ayrıca Sahâbîleri, herhangi bir söz ve ayıplama, Hakk'a tabi olmaktan engelleyememiştir.¹²⁶

İşte böylesine muhkem bir şekilde korunmuş Kur'ân'ın, âyet ve sûrelerinin tertîbinde İlâhî irâdenin rolü bulunduğu görüşü kabul edilirse, her kelimesi ve her harfi Allâh'ın kelâmı olduğunda zerre kadar şüphe edilmeyen böyle bir *Kitâb*'in âyet ve sûreleri arasında bir münâsebet bulunacağı da kendiliğinden ortaya çıkar. Çünkü Allâh kelâmında hiçbir ihtilâf ve tenâkuz yoktur.¹²⁷

Şu halde, sûrelerin tertîbi de âyetlerin tertîbi gibi tevkîfidir. Bundan dolayı her âyet ve sûre İlâhî bir plan dâhilinde yerlerine yerleştirildiği için, âyetlerin geçtiği, "*metin içi bağlam*"la, bütünlük arz eder. Bu açıdan da Kur'ân'ı doğru anlamada okuyucuya önemli ipuçları verirler.

4. Kur'ân'ın "*Metin İçi Bağlam*"ının "*Munâsebâtu'l-Kur'ân*" ve "*Sûrelerin Tertîbinin Tevkîfilîği*"yle İlişkisi

Kur'ân'ın âyetleri farklı zaman aralıklarıyla, muhtelif nedenler üzerine inzâl edilmiştir. Âyetlerin farklı zamanlarda indirilmesi, aralarındaki insicâm ve irtibâta engel değildir. Bilâkis bu durum, âyet ve sûreler arasındaki tenâsüb ve tenâsukun tesisi için bir sebep bile sayılabilir. Dahası, âyet ve sûrelerin başları ile sonları arasında öyle bir anlam bağı oluşturmuştur ki, onlardan birini yerinden oynatmak veya kendi içlerinde bir değişikliğe gitmek suretiyle herhangi bir lafzın yerini değiştirmek mümkün değildir. Nitekim İbn 'Atıyye; "*Kur'ân'dan bir lafız çıkarılacak olursa bütün Arap lisanı alt üst edilse bile, onun yerini tutabilecek tek kelime bulunamaz.*"¹²⁸ demek suretiyle bu gerçeğe işaret etmektedir.

Kur'ân'da, tek bir lâfzın bile yeri değiştirilemiyorsa, bu durum doğrudan doğruya, âyet ve sûrelerin tertîbinin vahiy yoluyla/tevkîfi olduğunu, dolayısıyla, Kur'ân'ın metin içi bağlamının da vahiy yoluyla te'sis edildiğini ispatlamaktadır. Binâenaleyh, İlâhî Vahiy ile tertîb edilen böylesine önemli bir hususta, insanların kendi heva ve heveslerine göre

¹²⁶ Atik, M. K., "Âyet ve Sûrelerin Tevkîfilîği", s. 217, 218.

¹²⁷ Nisâ' 4/82. "أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا" / *Hâlâ Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allâh'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.*"

¹²⁸ İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed 'Abdu'l-Hak b. Gâlib (ö.543/1148), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* (I-V+Fihrist), (Tahk. 'Abdu's-Selâm 'Abdu's-Şâfi' Muhammed), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422/2001, c. I, s. 52; Jeffery, Arthur tarafından neşredilen *Mukaddimetân fi Ulûmi'l-Kur'ân ve Huma Mukaddimetu Kitâbu'l-Mebânî ve Mukaddimetu İbn 'Atıyye*, Kahire 1954, s. 279; Zerkeşi, *el-Burhân*, c. II, s. 229.

âyetleri yorumlamamaları ve bağlamlarından koparmak suretiyle onları, tefsîr, te’vîl ve terceme etmemeleri gerekmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in İlâhî bir Vahiy olduğunu kabul etmek istemeyen oryantalistlerden bir kısmı, Kur’ân’ı, içinde çeşitli fikirlerin mantıkî bir bağlantıya lüzûm duyulmaksızın dağınık bir şekilde ele alındığı (hâşâ) karmakarışık bir kitap olarak kabul etmektedirler. Onlara göre Kur’ân; çelişkilerin ve tekrarların bulunduğu, okunması zor bir kitaptır.¹²⁹ Kur’ân hakkında araştırma yapan oryantalistler de, “*Kur’ân’a özgü kutsal statüyü kabul etmemeleri*”¹³⁰ ve Kur’ân pasajlarını günümüzde algılandığı şekliyle, herhangi bir yazar tarafından yazılmış, sıradan bir metin gibi görmek istemeleri nedeniyle, Kur’ân hakkında kabul edilemez iftira ve ağır nitelermelerde bulunabilmişlerdir.¹³¹ Dozy ve Carlyle’in “*sıkıcı ve çetin*” bularak okumakta zorlandıkları, (hâşâ); “*karışık, usanç verici bir düzensizlik, anlaşılması güç, bitmez tükenmez tekrarlar, insanın soluşunu kesen uzunluklar, karmaşık ifadeler*” olarak nitelendirdikleri Kur’ânî üslûp, aynı zamanda sözlü metinlere ait bir üslûptur. Kur’ân’ın bu üslûbu üzerinde duran Mevdûdî (ö. 1400/1979)’nin de belirttiği gibi, herhangi bir konuşma yazıya geçirildiğinde, okuyucunun o yazıda bir kopukluk hissetmesi kadar doğal bir şey olamaz. Okuyucu, konuşmanın yapıldığı yer ve zamandan uzaklaştıkça, böyle bir metinde anlam kopukluklarını hissetmektedir. Bu nedenle Arapça bildiği halde birçok kimse, sırf Kur’ân’ın Mushaf içindeki, tilâvet tertibine göre kaydedilen bu üslûbunu kavrayamadığı için, Kur’ân’ın üslûbunda, irtibatsızlık ve kopukluk olduğunu sanmaktadır.¹³² Oryantalistlerin bazıları da, böyle bir dağınıklığa, Arap düşünce tarzına aykırı düşen, sıkıcı monotonluğu bertaraf etmek düşüncesiyle başvurulduğunu iddia ederek, işin içinden çıktıklarını zannetmektedirler. Musteşriklerin ekseriyetini teşkil eden bir başka grup da, Kur’ân bölümlerinin her birini, ayrı bir bütün olarak verdiği ileri sürdükleri Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’i bir bakıma sorumluluktan kurtarıp, bu dağınıklığın bütün sorumluluğunu, Kur’ân bölümlerini bir araya getirip sûrelerin içine yerleştirirken talihsiz karışıklığı yapan ve Kur’ân’ı cem’-istinsâh işiyle yükümlü Sahâbe üzerine atmak istemişlerdir.¹³³

¹²⁹ Carlyle, Thomas, *Kahramanlar*, (çev. Behzat Tanç), İstanbul 1976, s.108,109.

¹³⁰ Ford, F. Peter, Jr., “Kutsal Metin Olarak Kur’ân: Çağdaş Hıristiyan Bakış Açısına Göre Bir Değerlendirme”, (Çev. İbrahim Görener), *Bilimname I*, 2003/1, Kayseri 2003, s.42.

¹³¹ Meselâ Dozy, Kur’ân’ın, çok az orijinallik ihtiva ettiğini, içerisinde aşırı ve büyük ölçüde usandırıcı tafsilat bulunduğunu iddia etmektedir. Bilgi için bkz. Zakzûk, Mahmûd Hamdî, *el-İslâm ve l-İstısrâk*, Dâru’t-Tedâmun, 1. Baskı, Kahire 1404/1984, s.118.

¹³² Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmu l-Kur’ân*, (çev. Muhammed Han Kayânî ve Diğerleri), İnsan Yayınları, İstanbul 1991, c. I, s.10.

¹³³ Draz, M. ‘A., *Kur’ân’a Giriş*, s.101.

Hâlbuki çalışmamızın başından beri vurguladığımız gibi, Kur’ân-ı Kerîm, onların zannettiği gibi olmayıp, tamamen İlâhî bir Vahiy’dir. Ona insan eli değmemiştir. Kur’ân’a insan elinin değmediğinin en önemli isbatı, âyet ve sûrelerinin tilâvet tertîbine göre Mushaf’a kaydedilmesi ve tilâvet tertîbine göre okunmaya devam edilmesidir. Şayet Kur’ân’ın âyet ve sûrelerinin tertîbi tevkîfî olmasaydı, insanlar onu nüzûl sırasına göre tertîb ederlerdi. Neticede Kur’ân-ı Kerîm, tahrif edilmemiştir/edilememiştir. Kur’ân’ın baştan sona tertîb ve düzeni tamamen Allâh’ın, Cibrîl Aleyhisselâm’a, onun da Hz. Peygamber’e öğrettiği şekilde cereyan etmiş ve günümüze kadar gelmiştir.

Mahiyetini bilmediğimiz bir şekilde belli bağlam/siyâklara Allâh tarafından yerleştirilen âyetlerin, dolayısıyla Kur’ân’ın doğru anlaşılabilmesi için, âyetlerin geçtikleri bağlamı özellikle de “*metin için bağlam*”ı çok iyi tesbit etmek gerekir.

Bu yüzden “*metin içi bağlam*” deyince, tam olarak neyi kastettiğimizi açıklamakta yarar vardır.

4.1. “Metin İçi Bağlam” Nedir?

İngilizcede “*context*”¹³⁴ kelimesiyle ifade edilen “*bağlam*”ı Akşit Göktürk, yaygın olarak bilinenin¹³⁵ aksine iki grupta incelemektedir. Göktürk’ün tesbitlerine göre; “*Metin İçi Bağlam*”, “*cotext*” kelimesiyle ifade edilmektedir. “*Metin İçi Bağlam*”; “*Bir metinde dil birimlerinin anlamlarını, değerini belirleyen dilbilimsel örgünün bütünüdür.*” diye tanımlanmaktadır. “*Metin Dışı Bağlam*” ise; “*context*” kelimesiyle karşılanmakta ve “*Bir metinde, gönderici ile alıcının dildışı, toplumsal kültürel, ruhsal tepkilerine ilişkin ortak iletişimsel verilerin tümüdür.*” şeklinde tarif edilmektedir.¹³⁶

Palmer’in ifadesiyle “*context*”, bir kelime veya ifadenin anlamının içinde bulunduğu çevre tarafından belirlenmesidir.¹³⁷ Her kelimenin bir “*temel anlam*”ı, bir de içinde yer aldığı “*bağlama göre anlam*”ı vardır. Kelimelerin anlamlarını belirgin hale getiren ana unsur

¹³⁴ “*Context*” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Palmer, Frank Robert, *Semantics*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 1991, ss.44-56; “*Context*” kelimesinin sözlük anlamı hakkında ayrıca bkz. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/context> (Erişim târihi: 08.08.2014). Bu sözlükte “*context*” şöyle tanımlanmaktadır: “*Bir kelimenin anlamını açıklamak için, belirli bir kelime veya kelime öbeği yardımı ile kullanılan diğer kelimeler*”dir; Ayrıca bkz. Gezgin, A. G., *Tefsîrde Semantik Metod*, s. 266.

¹³⁵ Dikkat edilirse, günümüzde gerek “*metin içi bağlam*” gerekse “*metin dışı bağlam*” hep “*konteks(t)*” diye ifade edilmektedir. Hâlbuki Akşit Göktürk, sadece “*metin dışı bağlam*”a “*kontekst*” demektedir. Göktürk, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, YKY, 4. Baskı, İstanbul 2002, s.111.

¹³⁶ Bilgi için bkz. Göktürk, A., *Çeviri: Dillerin Dili*, s.111.

¹³⁷ Palmer, F. R., *Semantics*, s.44, 45, 60; Gezgin, A. G., *Tefsîrde Semantik Metod*, a.y.

bağlamdır. Her kelime, bağlamıyla sıkı sıkıya ilişkilidir.¹³⁸ Konuşmada veya söylemde, kelimenin anlamı, diğer kelimelerle kurduğu ilişkilere bağlıdır.¹³⁹

4.2. Kur’ân’ı Doğru Anlamada “Metin İçi Bağlam”ın Önemi

Kur’ân’ın “metin içi bağlamı”nı nazar-ı itibara alınmadan, âyetlerde mündemiç olan anlamların gereği gibi doğru anlaşılabilmesi mümkün değildir. Zira “metin içi bağlam”; gerek “Munâsebâtü'l-Kur’ân” ve gerekse “âyetlerle sûrelerin tertîbinin tevkîfi” oluşlarıyla doğrudan ilgilidir. Klâsik tefsîrlerde ve Kur’ân’ın Türkçe meâllerinde, zaman zaman bu ilişkinin göz önüne alınmadığı veya ihmal edildiği görülmektedir.

Yalnızca “metin dışı bağlam”¹⁴⁰ ya da “esbâb-ı nüzûl rivayetleri”ne dayanarak tefsîr etmenin; nasıl hatalı te’vil ve tefsîrlere sebebiyet verdiğini göstermesi açısından “Sa’lebe Kıssası”¹⁴¹ câlib-i dikkattir. Kur’ân’ın “metin içi bağlam”ına dikkat edildiği takdirde, bahse konu kıssanın herhangi bir mesnedinin bulunmadığı daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Ne var ki, “Sa’lebe Kıssası” hem tefsîrlerde hem

¹³⁸ Guiraud, Pierre, *Anlambilim*, (Çev. Berke Vardar), Gelişim Yayınları, Hilâl Matbaacılık, 1. Baskı, İstanbul 1975, s.36; Gezin, A. G., *Tefsîrde Semantik Metod*, s. 266.

¹³⁹ Guiraud, P., *Anlambilim*, s.27; Gezin, A. G., *Tefsîrde Semantik Metod*, s. 266.

¹⁴⁰ “Metin Dışı Bağlam”: Kur’ân metninin indirildiği târihî ve kültürel bağlamdır. Diğer bir deyişle “Nüzûl Sebepleri/Esbâb-ı Nuzûl”; “metin dışı bağlam”ı teşkil etmektedir. Güven, Şahin, *Kur’ân’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005, s. 257, 273-282.

¹⁴¹ “Sa’lebe Kıssası” özetle şöyledir: Sa’lebe b. Hâtıb, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’e gelerek; “Ey Allâh’ın Rasûlü, Allâh’a duâ et de bana çok mal versin” der. Rasûlullâh da; “Ey Sa’lebe, hakkını eda ettiğin az, tâkat getiremeyeceğin çoktan hayırlıdır.” diye mukabelede bulununca, Sa’lebe, isteğini tekrar ederek şöyle der: “Seni Hakk ile gönderene yemin ederim ki bana çok verirse mutlak ve mutlak her hak sahibinin hakkını veririm.” Bunun üzerine Allâh Rasûlü duâ eder. Sa’lebe bir davar edinir. Daha sonra bu hayvan çoğaldıkça çoğalır. Medîne dar gelir. Sa’lebe işinin yoğunluğu sebebiyle câmi ve cemâati hatta cum’aları kılmayı bile terk eder. Durumu fark eden Hz. Peygamber, Sa’lebe’yi sorunca; “Malı çoğaldı, vâdi almaz oldu” denilir. Hz. Peygamber; “Vay Sa’lebe’ye!” buyurur ve sadakaları toplamaları için iki tahsildarı, Sa’lebe’ye gönderir. Onlar Rasûlullâh’ın farzları açıklayan fermanını okuyarak sadakayı istediklerinde, Sa’lebe; “Bu cizyeler ne? Bunlar, cizyenin kardeşi, hele siz gidin de düşünüyüm.” der. Tahsildarlar dönüp Rasûlullâh’a geldiklerinde daha onlar bir şey söylemeden iki kere “Vay Sa’lebe’ye!” buyurur. İşte bunun üzerine Tevbe Sûresi’nin 75. âyeti nâzil olur. Sonra Sa’lebe sadakayı alıp getirir, fakat Hz. Peygamber, “Allâh Teâlâ, beni senin sadakayı kabulden men eyledi.” buyurur. O zaman Sa’lebe başına toprak saçmağa başlar, Hz. Peygamber de; “Bu senin amelindir. Emrettim itaat etmedin.” buyurur. Hz. Peygamber’in âhirete irtihalinden sonra Sa’lebe, sadakayı, Hulefâ-i Râşidîn’den Hz. Ebû Bekr ile Hz. Ömer Radyallâhu Anhum’a getirmesine rağmen onlar da kabul etmezler.

de “*esbâb-ı nüzûl*” kaynaklarında yer alabilmiştir.¹⁴² Ayrıntısını önceki dipnotta verdiğimiz kıssada geçen olay üzerine şu âyet nâzil olur:

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ /
İçlerinden, ‘Eğer Allâh bize lütuf ve kereminden verirse, mutlaka bol bol sadaka veririz ve mutlaka salihlerden oluruz’ diye Allâh’a söz verenler de vardır.”¹⁴³

Bu âyetin nüzûl sebebi olarak kaynaklarda ismi zikredilen Sa‘lebe b. Hâtıb’ın başından geçenler *tamamen uydurmadır. Olayın aslı yoktur.* Bu kıssayla ilgili rivayetleri daha önce tetkik eden İbn Hazm’a göre, zikredilen âyetin, hakkında indiği kişi hususunda ne bir delil, ne de bir nass vardır. Sa‘lebe b. Hâtıb hakkında nâzil olduğuna dâir rivâyet edilen eser de sahih değildir. İbn Hazm, kaynaklarda geçen rivayeti, Hadîs metodolojisi açısından ciddî bir şekilde inceledikten sonra, olaya bütüncül açıdan yaklaşmakta ve dipnotta özet olarak verdiğimiz kıssada geçen ve İslâm’ın genel prensiplerine uymayan olguları mantikî tutarlılık içinde çürüterek şu tesbitlerde bulunmaktadır:

Bu kıssa hiç şüphe yok ki bâtıldır. Çünkü Cenâb-ı Hakk, zekâtın alınmasını emretmiştir. Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz de âhirete irtihâli öncesinde Arabistan’da iki dînin bırakılmamasını buyurmuştur. Dolayısıyla Sa‘lebe Müslüman olması sebebiyle Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer Radiyallâhu Anhum, onu zekâtını almakla mükelleftirler. Mutlaka bu emri yerine getirmelidirler. Başka bir çıkış yoktur. İkinci bir durumda ise, Sa‘lebe kâfirdir. Böyle olması

¹⁴² Sa‘lebe Kıssası’nın geçtiği bazı yerler için bkz. Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmi‘u l-Beyân ‘an Te‘vili Âyi l-Kur‘ân* (I-XXVI+Fihrist), (Tahk. ‘Abdullâh b. ‘Abdi‘l-Muhsin Türkî), Dâru Hicr, Kâhire 1424/2003, c. XI, ss. 578-580; İbn Ebî Hâtîm Râzî, ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs (ö. 327/938), *Tefsîru l-Kur‘âni l-Azîm* (I-X), (Tahk. Es‘ad Muhammed Tayyib), Mektebetu Nizâr, Mustafa Bâz, Mekke 1417/1997, c. VI, s.1847; Vâhidî, Ebu‘l-Hasen ‘Ali b. Ahmed (ö.468/1075), *el-Vasît fi Tefsîri l-Kur‘âni l-Mecîd* (I-III), (Tahk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdu‘l-Mevcûd, ‘Ali Muhammed Mu‘avvid ve diğeri), Dâru‘l-Kutubi‘l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1415/1994, c. II, s.513; Aynı müellif, *Esbâbu n-Nuzûl*, Dâru‘l-Fikr, Beyrut 1414/1994, s.141-142; İbnu‘l-Cevzî, Ebu‘l-Ferac, ‘Abdur‘-Rahmân b. ‘Alî b. Muhammed (ö.596/1199), *Zâdu l-Mesîr fi ‘İlmi‘t-Tefsîr* (I-IX), el-Mektebu‘l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1404/1984, c. III, s.472-473; Se‘âlibî, ‘Abdurrahmân Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd (ö.875/1470), *Tefsîru s-Se‘âlibî, Cevâhiru l-Hisân fi Tefsîri l-Kur‘ân* (I-V), (Tahk. ‘Alî Muhammed Mu‘avvid, ‘Âdil Ahmed ‘Abdu‘l-Mevcûd), Dâru İhyâi‘t-Turâsi‘l- ‘Arabî, Muessesetu‘t-Târîhi‘l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1418/1997, c. III, s.198-199; Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Kemâl (ö.911/1505), *ed-Durru l-Mensûr fi‘t-Tefsîri bi‘l-Me’sûr* (I-XVI+Fihrist), (Tahk. ‘Abdullâh b. ‘Abdi‘l-Muhsin Türkî), 1. Baskı, Kâhire 1424/2003, c. VII, s.454-455; ‘Abduh, Muhammed (ö.1323/1905)-Reşid Ridâ, Muhammed (ö.1354/1935), *Tefsîru l-Kur‘âni l-Hakîm el-Muştehir bi‘smi Tefsîri l-Menâr* (I-XII), Matba‘atu‘l-Menâr, 2. Baskı, Kâhire 1366/1947, c. X, ss. 648-650; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur‘ân’ın Çağdaş Tefsîri* (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, c. IV, s.116; Gezgîn, A.G., *a.g.e.*, s. 273, 274.

¹⁴³ Tevbe 9/75.

halinde Arabistan’dan ihraç edilmesi gerekmektedir. Böylece bu haber şüphesiz sâkıt olacaktır.¹⁴⁴

İbn Hazm, zikri geçen âyeti¹⁴⁵ anlamak için, Kur’ân’ın bütünlüğü içinde, hem âyeti hem de kıssayı değerlendirmektedir. O’na göre bahse konu âyet, *Kur’ân’ın metin içi bağlamı açısından* incelendiğinde, münâfikları konu edindiği görülecektir. Münâfiklardan tevbe edenlerin tevbeilerinin kabul olunacağı şu âyette açık bir şekilde beyan edilmektedir:

فَإِنْ يَتُوبُوا بِكَ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ
لَا نَصِيرَ... فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ... *Eğer tevbe ederlerse kendileri için hayırlı olur. Şayet yüz çevirirlerse Allâh onları dünyada da, ahirette de acı bir azabla azablandırır. Onlar için yeryüzünde bir koruyucu-dost ve bir yardımcı yoktur.*¹⁴⁶ İbn Hazm’a göre bu, aynı zamanda Cenâb-ı Hakk’ın bahse konu eylemleri bilerek yapan bütün münâfikları tanımlamak için zikrettiği bir sıfattır.¹⁴⁷

Muhammed Reşid Rıdâ (ö.1354/1935)’ya göre, tevbe-i sâdika olarak değerlendirilmesi gereken Sa’lebe’nin tevbesinin, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz ve Halifeleri Radiyallâhu Anhum tarafından kabul edilmemesi anlaşılammaktadır. Çünkü münâfiklarla ilişkiler zâhir/görünüş yâni biçim ve olgu üzere kuruludur. Dolayısıyla kıssada anlatılan bu durumun, İslâm’da bir eşi daha yoktur (وهذا لانظير له)¹⁴⁸ (في الإسلام).

Süleyman Ateş’in de belirttiği gibi, tarihî gerçekler de, Sa’lebe kıssasının vukû bulunduğunu onaylamamaktadır. Gerçekte bu âyetler, münâfikların davranışlarını anlatan geçmiş âyetlere bağlıdır. Tek bir olay üzerine değil, genel karakter belirtmek üzere, önceki âyetlerle beraber inmiştir. Bu kassâs uydurması, maalesef tefsirlere girmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁴ İbn Hazm, Ebû Muhammed ‘Ali b. Ahmed b. Sa’id (ö.456/1063), *el-Muhallâ* (I-XI), (Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir Kâdî, ‘Abdurrahmân Cezîrî, Muhammed Munîr Dimaşkî), İdâretu’t-Tibâ’ati’l-Munîriyye, Mısır 1347-1352, c. XI, s. 207-208; Gezgin, A. G., *Tefsîrde Semantik Metod*, s.275.

¹⁴⁵ Tevbe 9/75.

¹⁴⁶ Tevbe 9/74.

¹⁴⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, c. XI, s.208.

¹⁴⁸ Reşid Rıdâ, Muhammed (ö.1354/1935), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm eş-Şehîr bi Tefsîri’l-Menâr* (I-XII), Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., c. X, s.650.

¹⁴⁹ Ateş, S., *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri*, c. IV, s.116. Süleyman Ateş’e göre, bahse konu kıssada anlatılan tutarsızlıklar şöyledir: Öncelikle, Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz’in Medîne hayatı on yıl sürmüştür. On yılda bir tek koyundan, Medîne’ye sığmayacak kadar koyunun *âdeta haşere gibi çoğalarak üremesi* düşünülemez. Zira bir koyun yılda genellikle bir yavru dünyaya getirir. Nâdir olarak iki yavru doğurduğu da olur. Ayrıca, zekâtı farz kılan âyet Medîne’den önce Mekke’de nâzil olmuştur. Kaldı ki bu adam zekâtını nasıl vermez? Vermezse kendi keyfine bırakılmaz. Zorla kendisinden alınır. Nitekim Hz. Ebû Bekr Radiyallâhu Anh, vermeyenlerden zorla almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Efendimiz, şefkat ve

A. Nedim Serinsu'ya göre, Kur'an'ın “*metin içi bağlamı*” açısından bahse konu âyet, şöyle te'vîl edilebilir: Bu âyetten, Allâh'a ahd edip de ahdini bozan, va'dinin hilâfına hareket eden, bu eyleminin sonucunda kalplerine nifakın yerleştiği kimseler anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm, insana, âyetlerindeki hakikatleri belli bir kişi veya anlayışa hasretmeden yani şahısları ebedileştirmeden, herkes için geçerli evrensel mesajı açısından, “*İlâhî Ufk*”u yakalama imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla, Kur'an'da bütün bu hususlar vurgulanırken, inanan veya inkâr eden karakterlerin, somut gerçekliklere ait iç dünyalarını, hayatlarına yön veren genel ilkelerini ve karakterlerinin dış çizgilerini vermektedir. İşte bahse konu âyette yapılan budur. Yani anılan karakteri tanıtmakta ve hükmüne dikkat çekmektedir. Yoksa Kur'an'ın evrensel ve ebedî mesajının belli müşahhas kişilere sabitlenmesi murâd edilmemektedir.¹⁵⁰

Sa'lebe kıssasını tefsîrlerinde naklederek, bahse konu âyeti yorumlayan birçok müfessir; Kur'an'ın “*metin içi bağlam*”ını maalesef ihmal etmeleri sebebiyle âyeti de yanlış anlayarak sadece bir kişiye hasretmişlerdir. Hâlbuki bağlam çerçevesinin Kur'an'ın anlaşılmasındaki yerine gereken önem verilip, konu Kur'an bütünlüğü içinde özenle incelenseydi, Tevbe Süresi'nin bahse konu âyetleri doğru anlaşılacak ve yorumlanacaktı. Çünkü âyetlerin gerek metin içi uyumu/tenâsübü ve tilâvet tertîbindeki sırasına göre okunuşu münâfıklardan bahsetmektedir. Dolayısıyla âyetin metin içi bağlamı dikkate alındığında, Allâh'a ahdini bozan, va'dinin hilâfına hareket eden ve bu davranışlarının neticesinde de kalplerine nifakın yerleştiği insan karakterlerinden bahsedildiği görülecektir. Verilmek istenen mesaj, belli bir şahsın kınanması değil, evrensel bir karakterin sıfatları sayılarak, mü'minleri böyle tavır ve davranışlardan kaçınmaya çağırmaktır. Diğer bir deyişle söz konusu âyetlerin metin içi bağlamı, tenâsuk ve tenâsübü, münâfıklarla ilgili zihniyetin sadece bir cephesinin ele alındığını göstermektedir.¹⁵¹

Metin içi bağlam ihmal edildiği zaman yapılan yanlışlıklara dâir, diğer bir misal de şudur:

merhamet sahibidir. Hatâsından tevbe edeni kabul eder. Sa'lebe ilk anda zekâtını vermek istemeyerek hatâ etse de, sonradan gönlünden pişmanlık duyarak, zekâtı getirince, Hz. Peygamber onu reddetmez. O'nun şefkat ve merhameti, özür dileyeni reddetmeğe müsait değildir. Söz konusu Sa'lebe kıssası, neresinden bakılırsa bakılsın, *çürük bir hikâyedir*. Halkı etkilemek isteyen hikâyeci vâizlerin uydurmasıdır. Vâizler hâlâ bu uydurmaları bol bol sermâye olarak kullanmaktadırlar. Ateş, S., *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, c. IV, a.y.; Gezgin, A.G., a.g.e., s. 276, 277.

¹⁵⁰ Serinsu, Ahmet Nedim, *Sa'lebe Kıssası Esbâb-ı Nüzûl'e Yeni Bir Yaklaşım*, Şûle Yayınları, İstanbul 1995, s. 47.

¹⁵¹ Serinsu, A. N., *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1994, s. 313, 314.

Günümüzde, bazı kimselerin, İslâm’ın -hâşâ- saldırı dîni olduğunu ispatlamak amacıyla Tevbe Sûresi’nin baş tarafında bulunan; “...وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً...”¹⁵² âyetini delil göstermektedirler. Hâlbuki bu insanlar, âyeti okumaya devam etselerdi, aynı âyette “...كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً...” /Sizinle topyekûn savaştıkları gibi...” ibâresini görecektelerdi. Bahse konu âyette topluca yapılan bir saldırıya karşı, topyekûn savaş/karşı koyma emredilmektedir. Yoksa durduk yere topyekûn bir saldırı değil. Dahası aynı sûrede daha önce geçen istisnâya da hiç dikkat etmeden böyle bir yargıya varılmaktadır. İstisnâ edilen bu âyet; “وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ الْمُتَّقِينَ...” /Hacc-ı Ekber gününde Allâh ve Rasûlü’nden insanlara bir bildiridir. Allâh ve Rasûlü müşriklerden berîdir/uzaktır. Şâyet tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır ve şâyet yüz çevirirseniz biliniz ki, siz Allâh’ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed) O kâfirlere acıklı bir azâbı müjdele!”¹⁵³ âyeti de dikkate alınarak “*seyf âyeti*” diye isimlendirilmiştir. Yukarıdaki âyetten mutlak berâeti alarak; sonra gelen ve berâetin anlam, sınır ve çerçevesini açıklayan şu istisnâ nedense unutulmuştur:

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوا الْعَهْدَ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ /Ancak Allâh’a ortak koşarlardan, kendileriyle antlaşma yaptığınız, sonra da antlaşmalarından size karşı hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinize hiç kimseye yardım etmeyenler, bu hükmün dışındadır. Onların antlaşmalarını, sûreleri bitinceye kadar tamamlayın; çünkü Allâh muttakîleri/(sözünde durup)(kendisine karşı gelmekten sakınanları) sever.”¹⁵⁴

Bir başka misâl de; yine aynı sûrenin farklı bir yerinde geçen ve peşin hüküm sonucunda gerçeği açıklanmakta âciz kalınan şu âyettir:

وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ ابْلِغْهُ مَا مَنَّهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ /Ve eğer müşriklerden biri senden emân/güvende olmayı dilerse, Allâh’ın Kelâmı’nı işitip dinleyinceye kadar ona emân ver; sonra onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır! Bu (kâfirlikte ısrar etmeleri), onların bilmeyen bir topluluk olmalarından dolaydır.”¹⁵⁵

Âyet gayet açıktır. Yani müşrik, savaşı görünce boş bir zihinle Müslüman’a ne istediğini sorar, Müslüman da onu İslâm’a çağırır. Bu

¹⁵² Tevbe 9/36.

¹⁵³ Tevbe 9/3.

¹⁵⁴ Tevbe 9/4.

¹⁵⁵ Tevbe 9/6. Bu âyet hakkında farklı bir bakış açısı için bkz. Kılıç, Sadık, “Tevbe 6.

Âyeti Bağlamında Kur’ân Hoşgörüsü ve Dîni Çoğulculuk Paradigması”, *Diyânet İlmî Dergi*, 2014, Sayı: 50/2, Ankara 2014, ss.79-87.

durumda Müslüman onu İslâm'ı kabule zorlayamaz. Kılıcını kullanamaz. Aksine onun durumunu kabullenir ve o müşriğin geldiği yere kadar güven içinde korkusuz bir şekilde ulaşmasına yardım eder. Hatta o müşriği, kendi isteğiyle, gönüllü olarak İslâm'ı kabul edebilmesi için korur. Âyetin öncesindeki ve sonrasındaki diğer âyetler, İslâm'ın saldırı ve savaş dîni olduğu şeklinde yorumlanıp tefsîr edildiğinde bahse konu âyette, bu tesbit edilen ma'nâyı anlamak mümkün müdür? Dolayısıyla fikhî açıdan bile olsa, doğru hüküm verebilmek için Kur'ân-ı Kerîm'e kapsamlı bir bakış açısıyla bakmak ve metin içi bağlamı ihmal etmemek gerekir.

İnsan, en güzel şekilde işitme, görme ve anlama duyularıyla yaratılmıştır. O halde bahse konu husûsiyetlerini, insanlığın yararına ve onları ıslah etmek için kullanılmalıdır. Binaenaleyh bütün bu hususlara dikkat edildiğinde söz konusu yorumun, Kur'ân'ın bir başka yerinde zorlamaya izin veren âyetle de çeliştiği görülür. Nasıl olur da bir insan, herhangi bir inancı kabule zorlanabilir? Böyle yapıldığı takdirde, onun insanlığı, ayaklar altına alınmış demektir. Şer'î hükmü uygulayacak insan yok edildikten sonra şer'î hükmün ne faydası kalır?¹⁵⁶

Metin içi bağlamı dikkate almamakla ilgili diğer bir misâl de “*Ru'yetullâh*” yani “*Allâh'ın âhirette görülüp görülmeyeceği*” mes'elesidir. Allâh Teâlâ'nın âhirette mü'minler tarafından görüleceğini savunan Ehl-i Sünnet âlimleri ile görülemeyeceğini savunan Mu'tezilî âlimler, konuyla alakalı âyetleri en ince kelime tahlillerine varıncaya kadar ayrıntılı bir biçimde incelemişlerdir.¹⁵⁷

Biz burada “*Ru'yetullâh*” mes'elesini bütün ayrıntılarıyla ele alacak değiliz. Konu, özellikle “*metin içi bağlam/siyâk*” açısından incelenecektir. Öncelikle “*Ru'yetullâh*” mes'elesiyle ilgili olarak dayanak gösterilen âyetleri görelim:

“*لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ*” /Gözler O'nu idrâk edemez/göremez. O, gözleri görür. O, Lâtıftır/en gizli şeyleri bilendir, her şeyden hakkıyla haberdardır.”¹⁵⁸

“*إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ*” /O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar.”¹⁵⁹

¹⁵⁶ Muhammed Gazâlî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, (Çev. Emrullâh İşler), Kur'ân Araştırmaları, Şûle Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998, s. 99, 100.

¹⁵⁷ “*Ru'yetullâh*” ile ilgili tartışmalar, deliller ve ayrıntılı bilgi için bkz. Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö.333/944), *Kitâbu't-Tevhîd*, (Tahk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), 2. Baskı, Dâru Sâder, Beyrut, Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul 2010, ss.141-151; Koçyiğit, Talat, *Kur'ân ve Hadîste Ru'yet Meselesi*, AÜİFY:128, AÜB, Ankara 1974, ss.8-98.

¹⁵⁸ En'âm 6/103.

¹⁵⁹ Kıyâme 75/22-23.

Her iki taraf, bu iki âyete dayanarak görüşlerini doğrulamaya çalışmaktadır. Hâlbuki söz konusu iki âyet, metin içi bağlamı dikkate alınarak okunsaydı zorlama te’vîllere gerek kalmayacaktı. Çünkü âyetler metin içi bağlamı içerisinde yorumlandığında görülmektedir ki, Allâh’ın âhirette görüleceğine dâir yorum yapmak için herhangi bir tekellüfe/zorlamaya lüzum yoktur. Zîra En’âm Sûresi’ndeki âyet, insanlara Allâh’ın çeşitli sıfatlarını öğreten bazı âyetlerin siyâkı içinde geçmektedir. Bu yüzden âyet, dünyâ hayâtıyla ilgili olarak gelmekte ve dünyâ hayatında kulların Allâh’ı tanıyacakları vasıflarından bahsetmektedir.¹⁶⁰

Kıyâme Sûresi’ndeki âyet ise, hem içinde geçtiği sûrenin adından hem de metin içi bağlamından anlaşıldığı gibi âhiret hayatından söz etmektedir. İnsanlar, âhireti unutmama konusunda ikaz edilmekte; âhiret hayatına dâir farklı tablolar sergilenmektedir. Dolayısıyla Allâh Te’âlâ’nın âhirette mü’minler tarafından görülebileceği yorumunun daha isabetli olduğu, bahse konu âyetler ve metin içi bağlama dikkat edildiği zaman daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü metin içi bağlama göre; Allâh’ın görülemeyeceğini beyan eden âyet dünyâ hayatıyla ilgilidir. Yani Allâh’ın, sadece dünyada görülemeyeceği ma’nâsındadır.

Talat Koçyiğit’in de belirttiği gibi, âyetleri anlayışta bir hata varsa, bu, ru’yetin ğayri mümkün ve Allâh hakkında ğayri câiz olduğunu iddia edenlerin anlayışlarındadır. Bu hatanın büyüklüğü o kadar açık ve o kadar kesindir ki, onun içine düşenlerin, ru’yetle ilgili âyetleri, anlaşılan ma’nâlarından saptırmaktan ve onlara te’vîl adını verdikleri metodla, kendi anlayışlarına uygun ma’nâlar vermekten kurtulamamaları, bunun başlıca delilini teşkil eder. Bu bakımdan, hiç tereddütsüz denilebilir ki, ru’yetle ilgili âyetler hem muvâfık hem de muhâlif, yani hem Ehl-i Sünnet hem Mu’tezile olmak üzere, bütün Müslümanlar tarafından aynı anlamda anlaşılmışlardır ve aralarında hiçbir ihtilaf yoktur. Fakat sonradan Mu’tezile, bu âyetler hakkındaki anlayış yâhut âyetlerin ma’nâsı hoşlarına gitmediği veya gerçek düşüncelerine uymadığı için, onları te’vîl etmişler; lafızlara, delâlet ettikleri ma’nâya ters düşen ma’nâlar vermişlerdir. Bu, onların anlayışlarındaki hatânın ve Ehl-i Sünnet anlayışındaki isabetin en şaşmaz ölçüsüdür.¹⁶¹

Şu halde, Kur’ân’ın doğru anlaşılabilmesi için, âyetler, bilhassa tilâvet tertîbindeki sırasına riâyet ederek okunmalıdır. Ayrıca onların,

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdillâh b. Muslim Dineverî (ö.276/889), *Kitâbu Te’vîli Muhtelifi’l-Hadis*, Mektebetu’l-Mutenebbî, Kâhire trz., s.136; Albayrak, Halis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri*, Şûle Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993, s.68, 69.

¹⁶¹ Koçyiğit, T., *Ru’yet Meselesi*, s.97.

metin içi bağlamına dikkat edilerek, titizlikle ve ayrı bir özenle, aceleye getirmeden, derinlemesine düşünerek te'vîl ve tefsîr edilmeye çalışılmalıdır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm, dünya tarihinde, günümüze kadar nâzil olduğu şekliyle korunarak gelen tek ve son İlâhî Vahiy'dir. Diğer semâvî din mensuplarının okuya geldikleri Tevrat, Zebur, İncil gibi kitaplar aynı şekilde korunmadığı için, güvenilirliklerini kaybetmiş, muharref kitaplardır. Kur'ân'ın İlâhî ve beşerî koruma vasıtasıyla, tahrif edilmeden çağımıza kadar gelmesi, Müslümanlar için şükürünün ifası mümkün olmayacak derecede büyük bir nimettir.

Gerçek bu olmasına rağmen, Kur'ân'ın korunmuşluğunu, İlâhî Vahiy oluşunu, âyetlerinin ve sûrelerinin tertiplerinin tevkîfliliğini, onların eşsiz, olağanüstü iç uyumunu, bütünlüğünü hazmedemeyen bazı oryantalistler, Kur'ân'ın sûrelerinin tertibinin tevkîfi değil ictihâdî olduğunu iddia edebilmişlerdir. Onların amacı, Kur'ân'ın, hâşâ, anlaşılmaz, karışık bir kitap olduğunu, İlâhî Vahiy olmadığını kitlelerin bilinçaltına yerleştirmektir. Ne üzücüdür ki, bazı İslâm âlimlerinin; "*sûrelerin tertibinin tevkîfi olmayıp, sahâbenin ictihâdına dayandığı*" şeklindeki görüşleri, musteşrikler ve onlar gibi düşünenlere dayanak teşkil etmiştir.

Şurası muhakkaktır ki, Kur'ân, baştan sona dikkatli ve her türlü peşin fikirden arınmış şekilde, selîm bir kalp, kuvvetli îmân ve ikân ile okunduğu zaman, âyetleri ve sûreleri arasında tenâsüb ve insicâmın varlığı görülecektir. Nüzûlünden itibaren günümüze gelinceye kadar, Kur'ân'ın bu tenâsüb ve tenâsukuna dikkat çeken bazı çalışmalar yapılmış ise de, bunlar nâdir çalışmalar olarak kalmışlardır. Ayrıca, İslâm âlimleri arasından, az da olsa, "*Munâsebâtu'l-Kur'ân*"a yönelik çalışmaların gereksiz bir tekellûf olduğunu söyleyenler de çıkmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, özellikle günümüzde de okuduğumuz tilâvet tertibine göre okunduğu zaman, doğru olarak anlaşılacaktır. Zira âyet ve sûrelerinin tertibi vahiy yoluyla yapılmıştır. Mansûstur. Dolayısıyla ona dışarıdan yapılacak her bir müdahale tahrif kapısını aralayacaktır. Ancak günümüze kadar böyle bir tahrif gerçekleşmemiştir. Nitekim Kur'ân'ın bu eşsiz iç uyumuna, "*metin içi bağlam*"ına dikkat edilmeden yapılan bazı yorumlar da, hatalı olmuştur. Aynı hataların yinelenmemesi için, Kur'ân âyetleri arasındaki tenâsüb ve tenâsukun temelini oluşturan, âyet ve sûrelerinin tertibinin tevkîfliliği gerçeği, kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Âyetler tefsîr ve te'vîl edilirken sadece "*metin dışı bağlam/esbâb-ı nüzûl*"a değil, bizâtihi Kur'ân'ın kendi nev'i şahsına münhasır "*metin içi bağlamı*"na da âzâmî seviyede dikkat etmek, son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- ‘**Abduh**, Muhammed (ö.1323/1905)-Reşid Rıdâ, Muhammed (ö.1354/1935), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm el-Muştehir bi’smi Tefsîri’l-Menâr* (I-XII), Matba’atu’l-Menâr, 2. Baskı, Kâhire 1366/1947. [Aynı tefsîrin, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., baskısından da istifade edilmiştir.]
- ‘**Abdu’l-Mute‘âl Sa‘îdî**, *en-Nazmu’l-Fenniyyu fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Matba’atu’n-Nemûzeciyye, Mısır trz.
- Albayrak**, Halis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsîri*, Şûle Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1993.
- Âlûsî**, Şihâbuddîn Muhammed (ö.1270/1853), *Rûhu’l-Me‘ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî* (I-XVI), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1418/1997.
- Akdemir**, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur’ân Tercümeleleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Akid Yayıncılık, Ankara 1989.
- Ateş**, Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsîri* (I-XII), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988.
- Ba‘lebekkî**, Rûhî, Ba‘lebekkî, Munîr, *el-Mevridu’l-Vasît, Kâmûsu ‘Arabî-İngilizî, Kâmûsu İngilizî-Arabî*, Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut trz.
- Bikâ‘î**, Burhânu’d-Dîn, Ebi’l-Hasen İbrâhîm b. ‘Umer (ö. 885/1480), *Nazmu’d-Durer fi Tenâsubi’l-Âyâtî ve’s-Suver* (I-XXII), Dâru’l-Kutubi’l-İslâmî, Kahire trz., [Aynı eserin sekiz ciltlik, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1995/1410 tarihli baskısından da yararlandık.]
- Bilgiz**, Musa, *Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet-Said Havva Örneği-*, Araştırma Yayınları, Ankara 2006.
- Bedevî**, Ahmed, Ahmed, *Min Belâğati’l-Kur’ân*, Nehdatu Mısır, y.y., 2005.
- Birişık**, Abdülhamit, “Emin Ahsen İslâhî”, *DİA*, c. XIX, ss.191-193, İstanbul 1999.
- , “Kur’ân’da İç Bütünlük: İslâhî’nin Tefsîr Yöntemi”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, Sayı: 11, 2001/2, ss.59-90, İstanbul 2001.
- Buhârî**, Muhammed b. İsmâ‘îl (ö. 256/869), *el-Câmi ‘u’s-Sahîh* (I-VIII), Çağrı Yayınları ve Dâru Sahnun, İstanbul 1413/1992.
- Carlyle**, Thomas, *Kahramanlar*, (çev. Behzat Tanç), İstanbul 1976.
- Cerrahoğlu**, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Elif Ofset, Ankara 1979.
- Cevherî**, İsmâ‘îl b. Hammâd (ö.393/1002), *es-Sihâh, Tâcu’l-Luğa ve Sîhahu’l-‘Arabiyye* (I-VI), (Tahk. Ahmed ‘Abdulğafûr ‘Attâr), Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 3. Baskı, Beyrut 1404/1984.

- Çetin**, Abdurrahmân, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Târîhi*, Dergâh Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1982.
- , *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- , "Fâsıla", *DİA*, c. XII, s. 209-210.
- Çetin**, Mustafa, "Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet ve İncicâm", *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: VI, İzmir 1989.
- Demirci**, Muhsin, *Tefsîr Usûlü*, MÜİFY, 7. Baskı, İstanbul 2008.
- , *Kur'ân Târîhi*, MÜİFY Nu: 141; İstanbul 1997.
- , *Vahiy Gerçeği*, MÜİFY Nu.118, İstanbul 1996.
- Demirci**, Sabri, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahrüddîn Râzî'nin Tefsîri Mefâtihu'l-Ğayb Örneği)", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 62, ss.147-172, (Bahar 2015).
- Draz**, Muhammed 'Abdullâh, *Kur'ân'a Giriş*, (Çev. Salih Akdemir), Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012.
- Derveze**, İzzet, *Kur'ânü'l-Mecîd*, (Çev. Vahdettin İnce), Ekin Yayınları/16, Kur'ân Çalışmaları:4, İstanbul 1997.
- Draz**, Muhammed 'Abdullâh, *Kur'ân'a Giriş*, (Çev. Salih Akdemir), Otto Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2012.
- Ebû 'Amr Dâni** (ö. 444/1052), *el-Beyân fî 'Addi Âyi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Kütüp. Hamîdiye Kitaplığı, Nu.18, Vr. 104.
- Ebû Şâme** Makdisî, Şihâbuddîn 'Abdurrahmân b. İsmâ'îl b. İbrâhîm (ö.665/1266), *el-Murşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (Tahk. Velîd Musâid Tabatabâî), Mektebetü'l-İmâmi'z-Zehabî, Kuveyt 1414/1993. [Aynı eserin, Tayyar Altıkulaç tarafından tahkik edilen Ankara 1406/1986 tarihli baskısından da yararlandık.]
- Elik**, Hasan, *Kur'ân'ın Korunmuşluğu Üzerine*, MÜİFVY No: 150, İstanbul 1998.
- Elmalılı**, M. Hamdi Yazır (ö.1361/1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili* (I-IX), Eser Neşriyat, Haznedar Ofset, İstanbul 1979.
- Ersöz**, İsmet, *Kur'ân Târîhi, Kur'ân-ı Kerîm'in İndirilişi ve Bugüne Gelişi*, Ravza Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (ö.370/980), *Tehzibu'l-Luğa* (I-XV), (Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 'Alî Muhammed Becâvî), Dâru'l-Mısriyye, Kâhire trz.
- Fahrüddîn Râzî**, Muhammed b. 'Umer Huseyn (ö.606/1209), *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, (I-XXXII+Fihrist), Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1401/1981.

- Ford**, F. Peter, Jr., “Kutsal Metin Olarak Kur’ân: Çağdaş Hıristiyan Bakış Açısına Göre Bir Değerlendirme”, (Çev. İbrahim Görener), *Bilimname I*, 2003/1, ss. 41-64, Kayseri 2003.
- Garaudy**, Roger, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, (Çev. Cemal Aydın), Pınar Yayınları, İstanbul 1990.
- Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu ‘Ulûmi’d-Dîn* (I-IV), Matba’atu Mustafa Bâbî Halebî, Mısır 1358/1939.
- Gezgin**, Ali Galip, *Tefsîrde Semantik Metod ve Kur’ân’da “Kavm” Kelimesinin Semantik Analizi*, Rağbet Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul 2015.
- Göktürk**, Akşit, *Çeviri: Dillerin Dili*, YKY, 4. Baskı, İstanbul 2002.
- Güngör**, Mevlüt, “Kur’ân’ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler”, *Diyanet Dergisi*, (Temmuz, Ağustos, Eylül), Ankara 1988, c. XXIV, Sayı: 3, ss. 3-23.
- Güven**, Şahin, *Kur’ân’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul 2005.
- Hamîdullâh**, Muhammed, *Kur’ân Târîhi*, (Çev. Mehmet Sait Mutlu), DİBY, İlmî Eserler 51, Ankara 1991.
- , *İslâm Peygamberi* (I-II), (Çev. Salih Tuğ), Gözden Geçirilmiş ve Yeni İlâvelerle 5. Baskı, İrfan Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1414/1993.
- Herevî**, Ebû ‘Ubeyd, Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), *Fedâilu’l-Kur’ân*, (Neşr. Mervân ‘Atıyye ve Diğerleri), Beyrut 1415/1995.
- <http://www.merriam-webster.com/dictionary/context> (Erişim târihi: 08.08.2014).
- Izutsu**, Toshihiko, *Kur’ân’da Allâh ve İnsan*, (Çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trz.
- İbn ‘Atıyye**, Ebû Muhammed ‘Abdu’l-Hak b. Ğâlib (ö.543/1148), *el-Muharraru’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz* (I-V+Fihrist), (Tahk. ‘Abdu’s-Selâm ‘Abdu’s-Şâfi‘ Muhammed), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İbnu’l-Cevzî**, Ebu’l-Ferac, ‘Abdur’-Rahmân b. ‘Alî b. Muhammed (ö. 596/1199), *Zâdu’l-Mesîr fî ‘İlmi’t-Tefsîr* (I-IX), el-Mektebu’l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1404/1984.
- İbnu’l-Cezerî**, Ebu’l-Hayr Muhammed b. Muhammed Dımaşkî (ö. 833/1429), *en-Neşr fî’l-Kırâati’l-‘Aşr* (I-II), (Tahk. ‘Alî Muhammed Dabba’), y.y., trz.

- İbn Ebî Dâvud**, Suleyman b. Eş'as Sicistânî (ö. 316/928), *Kitâbu'l-Mesâhif*, (Tahk. Arthur Jeffery), 1. Baskı, Mısır 1355/1936.
- İbn Ebî Hâtim Râzî**, 'Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs (ö. 327/938), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm* (I-X), (Tahk. Es'ad Muhammed Tayyib), Mektebetu Nizâr, Mustafa Bâz, Mekke 1417/1997.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed 'Ali b. Ahmed b. Sa'îd (ö.456/1063), *el-Muhallâ* (I-XI), (Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir Kâdî, 'Abdurrahmân Cezîrî, Muhammed Munîr Dimaşkî), İdâretu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye, Mısır 1347-1352.
- İbnu'l-Esîr**, Muhammed Cezerî (ö.606/1209), *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs* (I-VI), (Tahk. Tahir Ahmed Zâvî, Mahmûd Muhammed Tanâhî), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1. Baskı, Kâhire1383/1963.
- İbn Fâris**, Ahmed b. Zekeriyâ (ö.395/1004), *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga* (I-VI), (Tahk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn), Dâru'l-Fikr, yy. 1399/1979.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim Dîneverî (ö. 276/889), *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, (Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Me'ârif, Kahire 1377/1958.
- , *Kitâbu Te'vîli Muhtelifi'l-Hadîs*, Mektebetu'l-Mutenebbî, Kâhire trz.
- İbn Manzûr**, Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukerrim (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab* (I-XV), Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1410/1990.
- Jeffery**, Arthur, (tarafından neşredilen), *Mukaddimetân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân ve Huma Mukaddimetu Kitâbi'l-Mebânî ve Mukaddimetu İbn 'Atiyye*, Kâhire 1954.
- Kara**, Necati, *Burhânuddîn İbrâhîm 'Omer el-Bikâ'î* (ö. 885/1480) ve *Tefsîrindeki Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum 1981.
- Keskiöğlü**, Osman, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDVY, 2. Baskı, Ankara 1989.
- Kılıç**, Sadık, "Tefsîrin Güncelliği Kur'ân'ı Diri Bir Okuyuştur", *Tefsîrin Dünü ve Bugünü Sempozyumu (22-23 Ekim 1992)*, OMÜİF-Samsun İlim Yayma ve Eğitim Vakfı, Samsun 1992.
- , "Tevbe 6. Âyeti Bağlamında Kur'ân Hoşgörüsü ve Dînî Çoğulculuk Paradigması", *Diyânet İlmî Dergi*, 2014, Sayı: 50/2, Ankara 2014.
- Kirmânî**, Burhânuddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr (ö.502/1108), *el-Burhân fî Tevcihi Muteşâbihi'l-Kur'ân*, (Tahk. 'Abdulkadir Ahmed Atâ), Beyrut 1406/1986.
- Koçyiğit**, Talat, *Kur'ân ve Hadîste Ru'yet Meselesi*, AÜİFY:128, AÜB, Ankara 1974.

- Kurtubî**, Ebu ‘Abdillâh Muhammed Ensârî (ö.671/1272), *el-Câmi‘ li Ahkâmi‘l-Kur’ân* (I-XX), 2. Baskı, Kâhire 1965. [Aynı eserin (I-XXIV) ciltli ve , ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuhsin Turkî tarafından tahkîk edilen; Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 1427/2006 tarihli baskısından da istifade edilmiştir.]
- Kutub**, Muhammed, *Kur’ân’ı Nasıl Okuyalım*, (Çev. Bekir Karlığa), İşaret Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1992.
- Lyons**, John, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, (Çev. Ahmet Kocaman), TDKY, Ankara 1983.
- Nasr Hâmid**, Ebû Zeyd, *İlâhi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur’ân İlimleri Üzerine*, (Çev. Mehmet Emin Maşalı), Kitâbiyât, 1. Baskı, Ankara 2001.
- Mâturîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö.333/944), *Kitâbu’t-Tevhîd*, (Tahk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), 2. Baskı, Dâru Sâder, Beyrut, Mektebetu’l-İrşâd, İstanbul 2010.
- Mennâ‘u‘l-Kattân**, *Mebâhis fi ‘Ulûmi‘l-Kur’ân*, Muessesetu’r-Risâle, 33. Baskı, Beyrut 1418/1997.
- Mevdûdî**, Ebu‘l-A‘lâ, *Tefhîmu‘l-Kur’ân*, (Çev. Muhammed Han Kayânî ve Diğerleri), İnsan Yayınları, İstanbul 1991.
- Muhammed Gazâlî**, *Kur’ân’ı Anlamada Yöntem*, (Çev. Emrullâh İşler), Kur’ân Araştırmaları, Şûle Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.
- Mûsâ Cârullâh**, Bigiyef (ö.1369/1949), *Kitâbu Tertîbi’s-Suveri‘l-Kerîme ve Tenâsubihâ fi’n-Nuzûl ve fi‘l-Mesâhif*, Hindistan 1972.
- Palmer**, Frank Robert, *Semantics*, Cambridge University Press, Second Edition, Cambridge 1991.
- Rickman**, H. P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (Çev. Mehmet Dağ), AÜB, Ankara 1992.
- Se‘âlibî**, ‘Abdurrahmân Muhammed b. Mahlûf Ebû Zeyd (ö. 875/1470), *Tefsîru’s-Se‘âlibî, Cevâhiru‘l-Hisân fi Tefsîri‘l-Kur’ân* (I-V), (Tahk. ‘Alî Muhammed Mu‘avvid, ‘Âdil Ahmed ‘Abdu‘l-Mevcûd), Dâru İhyâi‘t-Turâsi‘l-‘Arabî, Muessesetu‘t-Târîhi‘l-‘Arabî, 1. Baskı, Beyrut 1418/1997.
- Serinsu**, Ahmet Nedim, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzul’ün Rolü*, Şûle Yayınları, İstanbul 1994.
- , *Sa‘lebe Kıssası Esbâb-ı Nüzul’e Yeni Bir Yaklaşım*, Şûle Yayınları, İstanbul 1995.
- Subhî** Salih, *Mebâhis fi ‘Ulûmi‘l-Kur’ân*, Dâru‘l-‘İlm li‘l-Melâyîn, 17. Baskı, Beyrut 1988.
- Suyûtî**, Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Kemâl (ö. 911/1505), *el-İtkân fi ‘Ulûmi‘l-Kur’ân* (I-II), Dâru İbn Kesîr ve Dâru‘l-‘Ulûmi‘l-İnsâniyye, 2. Baskı, Dımaşk 1414/1993.
- , *Mu‘teraku‘l-Akrân fi İ‘câzi‘l-Kur’ân* (I-III), (Tahk. Muhammed ‘Alî Becâvî), Dâru‘l-Fikri‘l-‘Arabî, yy., trz.

- , *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr* (I-XVI+Fihrist), (Tahk. 'Abdullâh b. 'Abdi'l-Muhsin Turkî), 1. Baskı, Kâhire 1424/2003.
- Şehhâte**, 'Abdullâh Mahmûd, *Târîhu'l-Kur'ân ve't-Tefsîr*, Mısır 1392/1972.
- Şelebî**, A., *Resmu'l-Mushafî'l-Osmânî ve Evhâmu'l-Musteşrikîn*, Dâru'ş-Şurûk, Cidde 1983.
- Şensoy**, Sedat, "Nazmü'l-Kur'ân", *DİA*, c. XXXII, ss.464-466, İstanbul 2006.
- Şevkânî**, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed (ö.1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi'u beyne Fenneyyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'Ilmi't-Tefsîr* (I-V), Dâru'l-Mâ'rife, 2. Baskı, Beyrut 1417/1997.
- Taberânî**, Suleyman b. Ahmed (ö.360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (I-IX) (Tahk. Hamdî 'Abdulmecîd Selefî), Mektebetu İbn Teymiyye, Kâhire trz.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (I-XXVI+Fihrist), (Tahk. 'Abdullâh b. 'Abdi'l-Muhsin Turkî), Dâru Hicr, Kâhire 1424/2003.
- Tehânevî**, Muhammed 'Alî b. 'Alî b. Muhammed (ö. 1158/1745), *Keşşâfu Istilâhatı'l-Funûn* (I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1418/1998.
- Tiyek**, Fatih, *Kur'ân'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meâllerdeki Bağlamsal Sorunlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Turgut**, Ali, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, MÜİFVY, Nu: 44, İstanbul 1991.
- Vâhidî**, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ahmed (ö.468/1075), *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd* (I-III), (Tahk. 'Âdil Ahmed 'Abdu'l-Mevcûd, 'Ali Muhammed Mu'avvid ve diğeri), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1415/1994.
- , *Esbâbu'n-Nuzûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1414/1994.
- Wehr**, Hans, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (Edited by. J. Milton Cowan), Third Edition, Spoken Language Service, Inc., Ithaca, New York 1976.
- Yılmaz**, Mehmet Fâik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİBY, Genel Yay. No: 634, Ankara 2009.
- , "Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Süver", *DİA*, c. XXXI, ss. 569-571, İstanbul 2006.
- Yıldız**, Sâkıb, "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet", *AÜİFD*, Özdem Kardeşler Matbaası, Sayı 7, ss. 57-76, İstanbul 1986.
- , "Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet II", *Diyânet Dergisi*, c. XXI, Sayı: 2, ss. 35-40, Ankara 1985.

- , “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet III”, *Diyânet Dergisi*, c. XXI, (Temmuz-Ağustos-Eylül), Sayı:3, , ss.3-7, Ankara 1985.
- Zakzûk**, Mahmûd Hamdi, *el-İslâm ve'l-İstısrâk*, Dâru't-Tedâmun, 1. Baskı, Kahire 1404/1984.
- Zerkeşî**, Bedru'd-dîn Muhammed b. ‘Abdillâh (ö.794/1391), *el-Burhân fî ‘Ulûmi'l-Kur’ân* (I-IV), (Tahk. Yûsuf ‘Abdurrahmân Maraşlî, Şeyh Cemâl Hamdi Zehebî, Şeyh İbrâhîm ‘Abdullâh Kurdî), Dâru'l-Ma‘rife, 2. Baskı, Beyrut 1410/ 1994.